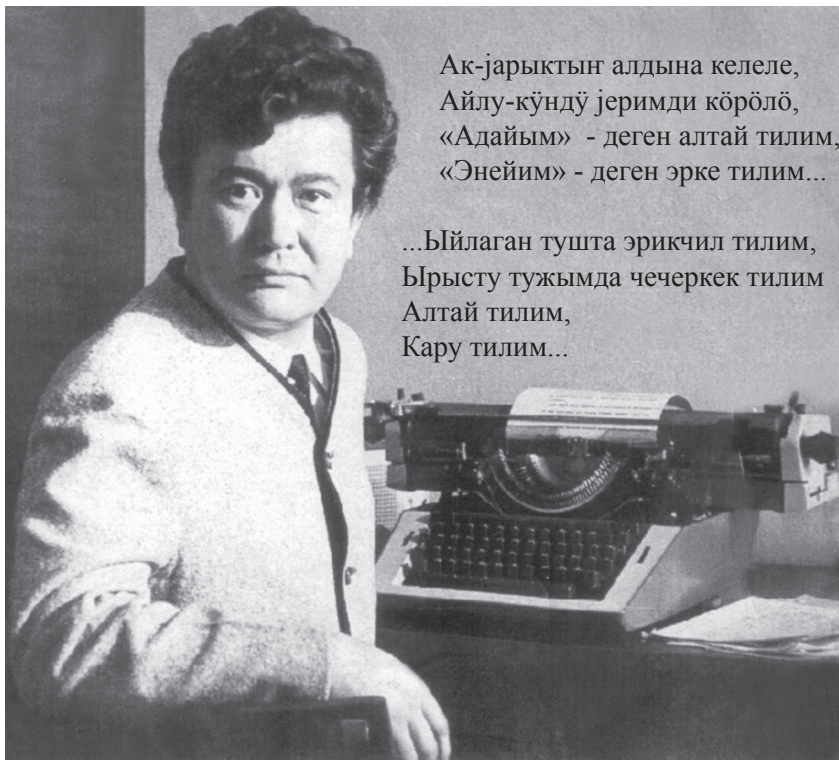

Лазарь Кокышев

КАРЫЧАК

«Алтайдын Чолмоны» газеттин редакциязы
2013

ББК 84(2Рос=Алт) 6-4
К - 599

Ак-жарыктын алдына келеле,
Айлу-күндү жеримди көрөлө,
«Адайым» - деген алтай тилим,
«Энейим» - деген эрке тилим...

...Бйлаган тушта эрикчил тилим,
Брысту тужымда чечеркек тилим
Алтай тилим,
Кару тилим...

К $\frac{0733-018}{M 138 (03) - 2013}$ 1 01-2013

Кычыраачыларга

Бу жуунтыга кирген көп куучындар ла кыска чөрчөктөрдүн кезиктери газетте, альманахтарда кепке базылып чыккан. Онон бери бир канча жылдар өтті. Кычыраачылардын сураганы аайынча автор кепке базылып чыккан ла жарлалбаган өскө дө куучындарын катап жазайла, бу жуунтыга бириктирген.

Шоодылганду, кокырлу ла лирический куучындарды автор кыска эдип өнөтийин бичиген. Журт жерлерде ойын тургузаачыларга олорды эстрададан кычыраарга жеңил болор.

Жуунтыга кирген куучындардын кезиги школдын балдарына бичилген. Андый куучындарды балдар талдап алала, школдын сценазынан кычырар аргалу. Бу кепке базылган куучындар керегинде автордын бойына эмезе издательствого бичиир деп иженедим.

Автор.

Лазарь Васильевич Кокышев жангыс ла жайалталу поэт ле прозаик эмес. Онын кокырлу, сатира кептү бичимелдери көп алтай кычыраачыларга кеендик литературанын эжигин ачып, онын алтын бозогозын алтап кирерге жол ачкан.

Кокырлу куучындардан, чөрчөктөрдөн лө кыска повестьтен турган «Карычак» деп бичик туй ла 40 жыл кайра, 1973 жылдын жаан изү айында, 2 мун тиражла ак-жарыкка чыккан.

Бу бичикти ойто катап чыгарарга амадап, оны таап алары күчке келишти. Же, ырыс болуп, кычыраачылардын колында көп катап бололо, үлтүреп, кадары жарымдай жыртылып калган сок жангыс бичикти республикан библиотеканан таптыс.

Эмди де бу бичикти соныркап ла сүүнип кычыратан улус көп болорында аланзу жок.

БАЛДАРГА УЧУРЛАГАН КУУЧЫНДАР

КАРГАН ТЫТ

Деремненин сыраңгай ла учында, ачык јаланда, эки айры башту карган тыт өскөн. Ол күски јаштарга, кышкы шуургандарга јылдар сайын сабадып та турза, је јыгылбай, сөөктөри кыјыражып ла турган. Анайып көп лө јылдар өткөн.

Је бир катап шокчыл салкын эдер-тудар немезин таппай, күски јаландарла оптолып јүреле, карган тыттын бир айрызын келип сындыра согуп салды. Карган тыт уур үшкүрип ийеле, эбиреде јаландарды өчөмик ајыктап көрди.

Орой күс болгон. Јаландагы өлөңди улустар ончозын обоолоп салган эмтир. Јаланда бир үүр бозулар отоп жүргүледи. Колхозтын бозуларын кабыраачы кап-кара көстү уул төңөштин төзинде јабыланып, шоорлоп отурганын карган тыт узак тындап угала, учында база катап терен үшкүрип ийди. Байла, азийгы жүрүми санаазына кирген...

Јүс јыл мынан кайра ол јиит чет агаш болуп, бу ок јаланда сүүнчилү, омок шуулап турган. Онын јанында

кеен чибилер, кемзинчек кайындар, жиит-жиит четтер кандый көп болгон эди. Же эмди олардын бирүзи де онын жанында жок. Ончозынын артканы сок ло жангыс ол бойы болгон. Жүрүминде ол көп немени көргөн, же калганчы жылдарда ол там ла карып, жылдардын тоозын да тоолобой, өйлөрдин кубулганын да сеспей, жангыс ла үргүлөп турар боло берди. Онын карган сөөктөри кыштын соогын да, жайдын изүзин де сеспей барды...

Бүгүн дезе карган тыт ойгонып келеле, жерге түжүп калган бир бажын аяктап көргөн. Эмди онын көндөй көксинде эне таан уйа тартып алганын ол жангы ла билип, калганчы күндери жууктап клееткенин жарт сезинди. Тымк салкынга бүрлери онтогонду шуулажып турдылар. Карган тыт база катап терен үшкүрип ийеле, бойы ичинде эрмектенди:

—Эмди ары ла жыгылып, амырайтан болзом! Э-э, чаалда!

—Колхозтын показына жыгылзан, колы-будынды улус керте чабар болбой!—деп, бу ла өйдө кыжырууш тал ого унчукты.

—Э, чаалта! А бу колхозтын показы бедди, кудамай?—деп, карган тыт үшкүрди.—Азыйда кемнинг жери болгон эди?

—Ол азыйда Карыкпай байдын болгон эмес бет?

—Ол өбөгөн эмди тирү бе?—деп, карган тыт бүрлериле шуулады.

—Кайдан! Контра деп, жирме жылда айдай бергиледи ине.

—Ба-таа! Ба-таа! А бу колхоз качан төзөлгөн?

—А бу мынын колхозы качан төзөлгөн эди?—деп, карый берген кыжырууш тал какырып түкүреле, кобыны өрө аяктап көрди. —А карын, бу Токтойлор кижиге алып, желгилеп турарда төзөлгөн эмес пе?

Колхоз качан тӧзӧлгӧнин, эбиреде јадын-жӱрӱмнинг кубулганын карган тыт узак сананып, учына јетире ондоп болбоды. Карган тыт канча да јӱс жылдарга турза, је жӱрӱм онон узак, онон элбек болгон...

Бир катап жаңмырлу орой тӱнде кедери аркада не де коркушту кӱзӱрт эткенин деремненин оок балдары уккандар. Је не кӱзӱрегенин олор ондобой калгандар. Онызы карган тыттың жыгылганы болгон.

Эртезинде колхозчылар карган тытты ончозын киреелей кезеле, будактарын јууп, кулаштап койдылар. Удабай туруп, баштапкы кар јерге тӱжерде ле колхозчылар ол кулашты деремне јаар тарта бергендер. Эмди, балдар, слер печкенин оозына отурып алала, карган тыттың жылузына јакшы ла жылынып, јааналардың узун чӧрчӧгин утугар.

ТААННЫҢ БАЛАЗЫ

Деремненин учында турган ол ло карган эки айры тыттын көндөйинде сок ло жаңыс балалу таан жаткан. Эне таан төрт балалу болгон, же көк тенгеринин тонокчызы, боро жумду, кичинек коркок тумчукту карчага үч балазын уурдай берген. Онын ла кийнинде эне таан уйазынан ырабас болгон. Курт-сартла, көбөлөк-сабалакла азыранып жаткандар. Амырайтан күнде олор экүге аркада жаткан төрөөн таандар да айылдап келгилейтен. Айылчылар эне тааннын балазына кезикте сый эдип, жадыктын куртын эмезе чойлошкондор экелип туратандар.

—Ба-таа! Бу узун жай өткөнчө, баланг канайып бир де кичинек өспөгөн?—деп, опсыркак таандар карган тыттын бөкөн будагына табылу отургылап, сурайтан.

—Je, көбөлөк жип турган көөркий канайып өзөр ол—деп, эне таан үшкүрип, балазын аяктап отуратан. —Көбөлөк—көбүк курсак ине ол. Je, байла, күскеери канады тынгы берер болбой. Канайып өлө берет эмеш.

—О, кудай! Энелү неме андый ла...—деп, жоон боро таан айдып отуратан. —А бу арган бар болзо, арка жаар көчүп алзан кайдар?

—А калак! Кайда ла јатса, тўнгей болбой!—деп, эне таан айылчыларын соододор аргазын таппай отуратан.— Айыл-јуртты таштап канайып кۆчөтөн? Кече колхозтын председатели бу јаланды сўрер деп эрмектенип отурган эди, байла, чойлошкон-сайлашканга чыдаар болбойыс.

Сырсақ кара таан чыдажып болбой, айдатан:

—Је, сендий кۆркий арка јерге јадып канайып чыдажатан калак. Мында ла јат.

—Бала-барка база баштак, бажынды ташла јара чаптырып койдын бого—деп, карган таан чала јалтанып отуратан.

—Бу туку боро мында бозулар кабырып, сары башту уулчак јўрген. Онын баштагын не деп айдар! Сангыскан кۆркийдин уйазын чачып јатканын кۆрөлө, санаа јок барган эдим.

—Јок, эмди јиит уул бозу кабырып јат. Байа ла мында јўрген эмес беде? А туку обоонин тўзинде отуры ине. Сары уулчактын энези арбап та турза, чөкөбөс та кайткан-кайткан бала болгон. Кабырган бозуларын чачып ийеле, балыктап јўре берер ине. Бозулары дезе обоо сўзетен беде, покос тепсейтен беде, не ле болгылап јадар.

Айылчы таандар тўжине ле куучындажып алала, эниргери јангылай беретен. Эне таан тўжиле калыраганына бажы оорып, уйазынан өнгдөйип алала, ару кейди тынып јадатан...

...Эрте кўс једип келерде, тааннын балазы немени эмеш ондоор до боло берген. Онын уйазы јылу да, эптў де болгон. Тааннын балазы энирлер сайын чалкойто јадып алала, теңериде јылдыстарды кайкап, олордын суркуражын ајыктайтан.

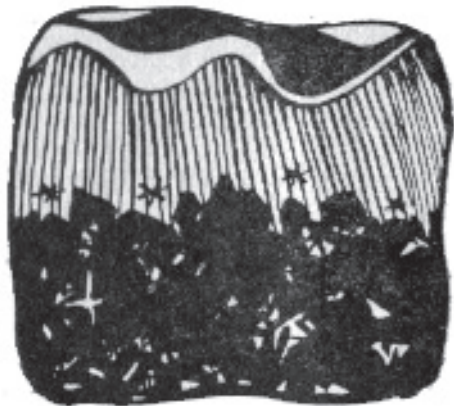
Телекейдин ўстинде не ле неме ого сўўнчилў болгон. Је онын сок јангыс коркыйтаны—карчага да эмес, јалбаай да эмес—сары башту кўдўчи уулчак.

Эртен тура јаландардын туманы чыгып келген күннинг чогына араай кайылып ла таркап турар тушта, бурылчыктын ары јанынан бозулар мөөрөшкөни ле сары башту күдүчининг камчызы угулып келетен. Ол ло тушта тааннын балазы јажынар јерин таппай, капшай ла айылы јаар кире конотон. Чирик чобраларла эжигин бектеп алала, тежиктенг көстөриле суртулдадып отуратан. Сары башту уулчакты коркушту кижидеп, ого энези бир ай кайра айткан, онын учун ол эмдиге коркыганча.

Күндер өдүп, јаландардын јажыл јажангы бир эмештен там ла саргарып брааткан, је сары чачту күдүчи омордын айылына бир де катап келбеди...

Быјыл тааннын балазы јаанап калган, бойы дезе ыраак јерлерден төрөл јаландарына эмди ойто ло учуп келген. Ыраак јаландарда ол нени ле көргөн, анда ого сүреен јилбилү де, јакшы да болгон, је онын өскөн туманду јаландары ого неден де артык билдирген. Анайып ол ойто једип келген.

ЈЫДУ ЧАЛКАНЧАК

Кайасты өрө барган өзөктин бажында, байла, качан бирде кандый да журт турган болор. Ненин учун десе жай једип ле келзе, ол чичке өзөктин бажында јолдын јаказында көп јыду баргаалар ла кара чалканчактар өзүп јат.

Кара чалканчак тегин чалканчактан незиле башка дер? Ого чактырып алзан, кере тўжине эди-канын кызып, кычыткактып, кыйналып јүрер. Кара чалканчактан каргышту неме бар эмеш пе?

Тайыс јуукада шоркырап аккан суучакты кечеле, онон ары барзан—бийик койу теректер турар. Олордын ортозыла барган орык јол слерди бийик эмес серүүн ажуга экелер.

Боочынын үстине чыгып ла келзегер, слердин алдыгарда көгөргөн Кадын ыраак-ыраак чөйилип калган јадар. Оны јакалай ак учуктый барган Чуйдын јолыла өрө-төмөн манташкан машиналар торт ло ойынчык немедий көрүнер.

Кадыннын ол јанында ыраак турган туулар десе чанкыр ынаарга өчөмик тартылып калган.

Эбире јаткан талалар сүрекей телкем ле јайым!

Кей ару, булуттар жайым ла бийик, күн сүрекей жаркынду. Кандый бир чибининг серүүн көлөткизине отурып алала, алдында жаткан өзөктөрдү узак-узак аяктап отурар күүнүнг келер. Же бу тушта байа кара чалканчакка болгобой чактыртып алган колдорунг, жылангаш буттарынг ачып, токуналу отураарга бир де амыр деп неме бербей барар. Андый ла жыду чалканчактан улам кижиге эстетически амырап та албас, эбире немелерди жакшы көрбөс тө, сүүнип жаткан жараш ла жакшы жайгы жүрүмгө көкип те болбос!

Бот, онынг учун кандый да жолло браатсагар, аярынкай болугар же бе, балдар?

КАРЫЧАК (Лирический куучын)

Городтын үстинде бүрүнкий соок теңери та нени де терен сананып тургандый болды. Октябрь айдын баштапкы күндери. Ыраак мөңкү туулардан келген соок салкын городтын ачык оромдорлу көксин өткүрө согуп турды.

Городтын эски садында тымык та, кунукчылду да болгон. Же эмди бүрлери чек түжүп калган сиреньдердин, жодролордын ортозында жолдордо бир де кижиге жок, жаңгыс ла каа-жаада кургак жалбырактар шылыражат.

Садтын арткан-калган кушкаштары кече эртен тура ончозы уча бергендер, эмди городтын эски сады жебрен чактагы жыгын агаштарга түңей турды.

Садтын сыранай ла түбинде узун өлөңдөргө бүркедип салган соок тымык көлдөн дө табыш угулбай барды. Суугуштардын ла кастардын балдары ончозы айылдары сайын жаңгылай бергендер, эмди оларды ээлери азырап жат...

Ойын-бије болотон жерден музыка база угулбайт. Шак анайда садта сүрекей кунукчыл болгон.

Бүрүнкүй теңери кичинек городты үстинен төмөн соок

бүдүмдү аяктап, оны бойынын уур карыла бүркей жаап саларга тургандый, тымык ла соок кейде койу карлардын ак парашюттары табылу айланыжа бердилер.

—Кар! Кар!—дежип, оромло оок уулчактар сүүнчилү жүгүрижип турдылар.—Көрсөгөр дө, кар!

Кар бойы керегинде тал-табышты угуп ийеле, городтын үстүле айланыжып, тротуарларга, закусочныйлардын үстүне отургылап, магазиндердин көзнөктөринен карагылап, городко бойынын баштапкы табарузын баштай берген.

Апагаш-апагаш карлар жаан да, көөшпөк тө болгондор. Олор ончозы сүүнижип, табыш жок үндериле каткырыжып тургандар.

Ол карлардын ортозында кичинек жеңил Карычак база араай айланыжып, отуратан јерин көрүп, аланзылу учуп клееткен. Карычак јер ле болгон јерге отурбаска сананган. Ол кичинек те болзо, је бойы керегинде тын сананып турган.

Эңир кирип брааткан. Оромдордо көп оттор суркуража бердилер. Карычак десе эмдиге ле отуратан јерин бедиреп, салкынга айдадып јүрди. Толукта карарып турган кижинин чике ле төбөзине отурага сананган, је ол кижиге милиционер болордо, Карычак јалтанган бойынча, онон ары барды.

Жарык отторлу театрга брааткан студенттерди Карычак көндүрө өдөлө, магазиндердин ичин карап, онон магазиннин көзнөгине отурага сананды. Је андагы јерди ончозын өскө кар базып салган болордо, Карычак театр јаар учты.

Театрдын эжигинде көп јииттер турдылар. Олор ончозы јылу эңирдин јакшызын, јааган кардын јаражын мактагылайт. «Театрда отурып алзам, мени ончо ло улус көрөр! Мен тегин кар эмезим!».

Карычак анайда сананып, улустын ла жарык оттордын үстиле айланыжат. «Мында сүреен јакшы... Јангыс ла өскө карлар мени озолоп салган эмтир... Је кем јок».

Карычак айланыжып турала, эжиктин сырангай ла јанындагы јараш бичиктү јаан агаш досконын үстүне келип конды. Көп јаркынду отторго Карычак мызылдап, эбуре ајыктап отурды. Театрга келген ле улус ол кар отурган доско јаар көргилеп турар болды.

—Бүгүн программа јакшы эмтир—деп, олар айдыжат.

Карычак дезе, улус оны ајыктап турган болор деп сүүнип, там ла јалтырайт.

Је көөркий Карычак афишанын үстүне отурып алганын бойы да чек билбеген. Улустар оны эмес, афишаны көргилеп турганын Карычак јүк ле экү күннин бажында, качан театрдын ишчизи кардын отурып алган доскозын кодору тартып аларда, билген.

Карычак јерге келип түжеле, эски афишанын ордына јангы афиша илген кижинин јаан пыймазынын алдына арай ла кирбеген. Онын отурган афишазы эски де болзо, Карычак бойынын сүүген доскозынан салынбай ла турды.

Је театрдын ишчизи јерде јаткан эски афишаны өрө тургузала, карды кой терези јаан меелейиле кактап ийди...

Карычактын калганчы ижеңјизин театрдын ишчизи эски афишала кожо анайып кайдаар да алып јүре берди...

Энгиргери база койу кар жаап баштады. Карычак дезе соок стененин алдында, чыкту мостовойдо, јаткан. Онын кече ле отурган јерине јангы кар отурып, эбуре күйүп турган јаркынду отторго мызылдай берди.

Театрга келген улустар афишаны ајыктагылап, омок куучындашкылайт.

—Бүгүнгү программа база јакшы эмтир. Көп солун номерлер бар. Көрзөөр дө, улустар! Досконын үстүнде салак-

тап калган кар кандый жараш!

Улус ол программаны көрөргө жылбиркежиш, бой-бойлорун ийджиш, тегериден түжеле, отуруга жакшы жер бедиреп жүрген кечеги кичинек жеңил Карычакты бол-гобой жерге жаба былча басып салдылар...

Же качан эрке жаскы күндөр жедип келерде, Карычак терең уйкузынан ойгоноло, учы-түби жок көпөгөш тегери өрө ойто уча берген.

Баштапкы сооктор өдүп, жаңы жыл жаңырап алдында кичинек суркурууш Карычак биске ойто ло жедип келер. Ол озогы ла бойы кеен жараш, озогы ла бойы сүрекей апа-гаш болор...

ӨРКӨ

Кайалу деп деремненин жаказында, кыранын энг ле учында, өлө-чоокыр өркө журтаган. Онын уйазы терен де, жылу да болгон. өлө-чоокыр өркө бойынын жүрүминде уйазынан ыраада кайда да жүрбеген. Онын да учун ол ончо ло жолдор жангыс ла Ондойго жетире деп бодоп туратан.

Өлө-чоокыр өркө бойынын жылу уйазын жер үстінде ончо ло андардын уйазынан артык деп бодойтон.

Алтын күс једип келгенде, аш быжа бергенде, өлө-чоокыр өркө ичеенинен чыгып, ачанатып, колхозтын кобы-јикте кыраларын эбирип келетен. Андый бойынча ол колхозтын ажын уурдаарга коркушту танма болгон. үренчиктердин кырада тургускан чапкыларына канча ла өркө сөөктөрин салган (онын ада-энези, ага-карындаштары база чапкыга түшкен), је өлө-чоокыр өркөнин үүле-коногы чакпыда эмес болгон ошкош.

Ол арбаны айылы јаар тажып алганда, белетеп алган азыгы эрте јайга јетире коробойтон. Арткан өркөлөр аштагылап, арга-сүмезин тапкылабай турганда, өлө-чоокыр өркө жылу ичеенинде кыйын јадып алала, арба, буудай јип,

торт ло јыргап јадатан. Ол карыганча бир де эмеген албаган, бир де бала азырабаган. «өркө не албайдын?»—деп, онон айылдаш јаткан өркөлөр сураганда, өлө-чоокыр өркө кыртыштанып айдатан: «өрө чыкпай јүреле, өркө алып, оны кайдатан?». Онын кинчектү санаазында сок ло јангыс арба ла буудай болгон. Кышкыда уйуктап та јатканда, ол аткак сагалду арбаны түженип јадатан...

Аш быжа ла бергенде, онын ачаназы тудуп, арбаны түни-түжиле тажып, айылынын ичинде бош јер чек артырбайтан.

Бастыра ла јүрүминде ол андый болгон. Кезикте эдер немези јок боло бергенде, ол айылдаш јаткан өркөлөрлө керижип, кертендеп јүретен. Арба-буудай белен, ичеени јылу, база нени эдер!

Бүгүн өлө-чоокыр өркө ичеенинен чыгып келеле, эдер немези јок болордо, ээн кыраларды ајыктап, бойы сакпагынан ажыра ажанып алганынан улам тынгыстап, араай кегирип отурды.

Күстин калганчы күндери турган. Ол јанындагы туулардын эдегиле тайга јаар баратан орук јолдо экинчи ферманын заведующийи Чалбаанын кожонгы угулат. Деремнеге ле барар болзо, Чалбаанын чылбыры сырандап, бойы сыр-кожонло келет. өлө-чоокыр өркө тойо ажанып алганда, калангы Чалбаанын кожонгын угарга сүүйтен. Эзирик Чалбаанын кожонгы ого, байла, эстетический макатыш беретен ошкош. Онын учун Чалбаанын кожонгы бурылчыктын бери јанынан угула берерде, өлө-чоокыр өркө өрө өңдөйип чыгала, ичеенинин јанында содойо берген тындап отурды.

Ичип, ичип аладым,
Ичиме курсак болгой ло,
Јудуп, јудуп аладым,
Јумурыма курсак болгой ло...

деп кожондоп, Чалбаа шыйтылдада јелип бараатты. өлө-чоокыр өркө јакшызынган бойынча эки-үч катап оны ээчиде «Чат, чат! Бат, бат!»—деп унчугып ийди. Бойы ичинде: «Кижги бойынын ла курсагына болуп јүрбей...»—деп сананды. Онон кыранын ары јанында кече бир эмеш сугуп салган арбазын эмдиге экелип албаганын јангы ла эске алынды. өлө-чоокыр өркө арбанып-карганып, ойто ичеенине киреле, тажып алган бор-боткозына бүдүриле-бүдүриле, бойынын кеден таарын бедреди.

Бу таарды ол јаскыда кыра сүрген тракторист уулдардын чулгамыштарынан көктөп алган. Тракторист уулдар изүркенип, сопокторын суурала, чулгамыштарын күнге кургаткылап саларда, өлө-чоокыр өркө олордын чулгамыштарын уурдап алала, бойына аш тажыйтан таар көктөп алганын кем билбес?...

Онон бери ол таар нени көрбөгөн деер! Канча ла уурынын не ле немези ол таарла тажылган ине.

Эмди өлө-чоокыр өркө таарын колтуктанып алала, коркондоп кобынын ичиле өрө барды. Айылдаш өркөлөр ајарып ийбезин деп, ажыт јерлер кууп, арбазын бедреп, ары-бери ајыктанып баратты.

Сугуп салган арбазы азийгы ла јеринде јатканын көрөлө, аайы-бажы јок тынаарсып, арбаны кеден таарына урды. Таары кабортолой толо берерде, өркө көдүрип көрди. Арай уур болгонын сезеле, бир эмеш сананып турды. Онон: «Јакшы курсак артканча, јаман таарым јарылзын»—деп сананала, арбаны кеден таарына катап ла ура берди. Анайып арбаны бастыразын уруп алала, ойто јанарга мендеди. Кабыргалары кайыжып туруп таарын јүктенип алала, кобыны төмөн алды.

Је таар сүрекей уур болгон. «Кабортозын төгөлө, катап келзе кайдар?»—деп арга јокто сананды. Је кабортозын јерге төксө, арбаны канайтса да ончозын ойто јуунадып

албазын билеле, сагыжы карануйлап, санг төмөн катап ла басты. Кобыны төмөн келерде, ого эмеш те болзо јенгил болгон, је кыранын учына чыгып алала, ойдык-тейдик јерге једерде, омуртка-сөөги тызыража берди. Терине тумчаланып, тенери ле јерди ылгабай барды. Так јерге једеле, таарын јерге түжүрип, бир эмеш амырап алар деп шүүнди. Талтайа тура түжеле, таарын јерге күч чачып ийерде, ай-күн ойто јарыган немедий, санаазы јарый берди. өлө-чоокыр өркө куйругын чычайтып ийеле, өлөннин үстине көнкөрө јадып, көзин јумуп ийди, өлүмзирей берген буды-колыла бир кезек физический упражнениелер эделе, онон ойто ло турды. Ол «арба тажып јүреле, айыл-јуртымды тонодып алар болдым ба!»—деп сананды. Анайып сананып, таардын оозынанг тудала, өрө көдүрип ле јадарда, кенетийин онын ич-буурында та не де үзүле бергендий билдирди...

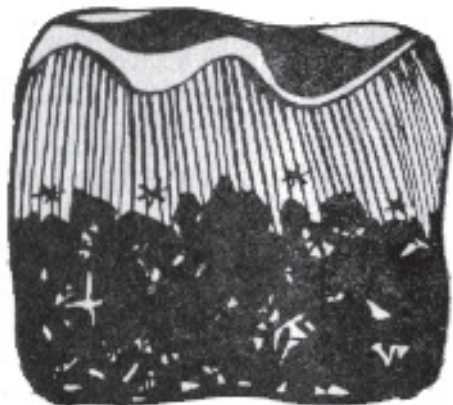
Онын киндиги чөйилгенин ол јүк ле ичеенине једип алала, он беш коноктын бажында ондогон. Анайда оорып, ол сүреен узак јаткан...

Је өлө-чоокыр өркө ол бойынча өлбөгөн. өлөн-чөплө эмденип алала, колхозтын ажын уурдап, Кайалунын кыразында катап ла коркондоп јүрү дежет...

Онын учун слер, балдар, чапкыгарды чачпай, јай једип ле келзе, Кайалу деп деремненин јаказында јаткан кырага чапкыгарды јазап быжулап тургузып салыгар.

АР-БҮТКЕН ЛЕ КИЖИ

КИРЕ СӨС

Городтон он беш километр туура Синюха деп атту жаан, содон башту кыр туруп жат. Анда өскөн агаштардын көп жарымы чибилер. Онын учун Синюханын өңи жайгыда да, кышкыда да кубулбай турар. Онын эдегинен бир канча бийик эмес сындарла бөлүткен өзөктөр түжүп жат. Бу кичинек казан ошкош өзөктөрдө жоон-жоон жойгондор, койу бүрлү чибилер, аспактар, коо теректер ле кайындар өзүп жат. Кичинек суучактарды жакалай сүрекей көп जोдролор. Онын учун мында жаан эмес пасекалар бар. Адаручылар—барбак сагалду, улусла көп куучындашпас, кандый да туйук улус. Олор ар-бүткенле колболып, артык эрмек айтпас болгылап калганын жангыс ла анчылар билер. Арты ажып, кобыларды керип келеле, суу суразан, олор бир де эрмек айтпай, тала сускуга суу сузуп экелер. Быйанду сөзиге нени де айтпай, сускузын унчукпай кайра алып, ойто туразына кире берер.

Санг башка улус! Мен мындагы жерлерде жаскыда бир ле катап жүргем. Мындагы койу аралдарда көп койондор, сымдалар, күртүктөр ле чайлар бар деп анчылардан угла, ол тушта олорло кожо андап жүргем.

Кеен сындардын эдегинде калба, жердин согонозы,

күмели өзүп жат. Таштарда өскөн кылбыштын көбизин не деер! Базарга да коркушту. Бир ле тайкылза, кайадан ажа да берерден маат жок. Бийик сындарга чыгып алала, суузай берсен, кайыннын жулугу сүрекей амтанду билдирер. Бир-эки кружканы ичип алзан, тўжине де жүр—бир де суузабазын.

Эртен тура, ыраагында уйуктап турган тымык сындардын үстүндө таң араайын-араайын бозорып келгенде, күнчыгышта андый ок тымык үргүлөп жаткан булуттардын алдыла чичкечек кызыл чийүлөр тартыла берет.

Бу ла тушта күртүктөр ойногылап баштайт:

—Кү-лү-лү-лү! Кү-лү-лү-лү!

Жердин үстүндө мынан жараш музыка бар эмеш пе?

Күртүктөр ойноп токтогон кийинде, күн кырларга бийиктей бергенде, өзөктөги аралда койноктун:

То-то-то!—деген кожонгы угулат.

Бу өйдө кандый бир карагайдын төзине отурып алала, ан-куштардын үнин тындап, тайгада журтаган не ле тындулардын жадын-жүрүмин аякктаарга сүрекей жилбилү.

Анайдарда, бу мында журтаган бир кезек ан-куштардын жадын-жүрүмин көрөликтер.

КҮРТҮКТЕРДИҢ ОЙЫНГА КЕЛГЕНИ

Тан жаңы-жаңы ла жарып келди. Бийик эмес кырлангнын чике ле үстүнде турган койу чибилердин ортозында, кичинек тегерик актын ичиле, жаранып алган, омок чырайлу күртүк токунап болбой, ары-бери баскындап турды. Ол тегерик акты кечире кедендеп базала, онон бура согуп, токтой түшти.

—Однако...—деп, күртүк бойына айдынала, колындагы чазына көрди. Онон ойто ло баскындап, күнчыгышта бир эмештен там ла кызарып турган булуттарды аяктайды.

Өй беш час эртен тура болгон. Күртүк эбире аяктанып көрөлө, онон белин жүктенип, ары-бери баскындап турды. Ойнойтон өй жууктап та келген болзо, же эмдиге күртүктердин бирүзи де көрүнбей турганына бу күртүк каран ачынып, базыдын түргендедип ийди.

—Однако...—деп, күртүк база катап айдала, тегерик актын талортозына токтой түшти.—өй беш час, а эмдиге бирүзи де жок! Ох-хо-х-ко-ко!

Бу ла өйдө танцплощадканын ары жанынан эки күртүк бијелеп чыктылар. Омок күртүк кызарып калган јиткезин колплатла арлайла, олорго удур басты. Бијелеп чыккан эки јиит күртүк оны кичинек те сеспей, кучактажып ала-ла, площадканы эбире «Маньчжуриянын сойокторы» деп

вальс бијелеп бардылар. Эки жиит күртүктин жаңыс ла өлө-чоокыр кийимдери ле кызарып калган көстөри элестелип турды.

Ойынга келген күртүк бу немелерле бијелеп болбозын билеле, колдорын белдестенип ийеле, олорды тееркеген көстөриле аяктап, площадканын кырында турды.

Он минуттын бажында ойын-жыргалга ончолоры жеткилеп келди. Тал-табыш, кокур-кожонды кем де аайлабас боло берди! Ончолоры ойынды баштаардан озо кандый бир каруулчык тудуп алар керек деп, түймежип чыктылар. Учы-учында каруулчык эдип мойны арык, чылбыран көстү, сандырап ла калган күртүкти көстөдилер.

—Апейт ле мен бе?...—деп кимиректенип, трахомный көстү күртүк бийик чибинин бажына чыкты. Ары-бери аяктап көрөлө, акта жуулыжып калган күртүктерге үстүнен төмөн канадыла жагып ийди:

Баштагар ла!

Күртүктердин оркестри тургуза ла ойной берди:

Ко-ко, ко-ко, ко-ко, ко,

Түлү-күлү, лү, лү, лү!

Омок күртүк төжин кедейтип ийеле, энг ле чүмдү күртүгештин алдына токтой түшкен бойынча, он колын жүрегине араай жаба салып, бажын энгелтип ийди:

—Силь ву пле¹...

Чүмдү күртүгеш жикпезин сабарларынын учыла түзедип, көстөрүн кунукчылду эдип ийеле, күртүктин төжине бажын эрке салып, ол кандый бије жакыдарын сакып турды.

Күртүк төш карманында сүрекей апагаш, ару пладын сабарынын учыла чыгарып, оркестрге колыла араай жагып ийди:

—Чарльстон!

Оркестр ойной берди.

Күртүк тизелерин бириктире тудуп ийеле, он будын туура тееп ийди. Буттарын туура-туура таштангылап, экү площадканын ортозына чыгып келдилер. Чарльстонды бијелеп билбес немелер тегине ле мыйрындажып, колго-бутка согулгылап, чаптык эде бердилер. Керсүлери дезе бијелебей, уйатка түшпеске, площадканын кырында каран кемзингилеп турдылар.

Чынын айтса, бу немелердин бирүзи де чарльстонды бијелеп билбес болгон. Кедендеген күртүк бойы да билбес болгон. Бу бијени, арткандарына көрө, онду ла бијелеп турганын билеле, эмди чүмеркеп, торт ло мыйрындап, тыйрындап, бүктелип, талтандап турды.

Күртүгештер ононг көзин албай турганын сезип ийеле, ол там ары барды.

Актын бери кырында бир канча күртүктер жүзүн-базын немелер куучындажып, сөс блаашкылап турдылар. Олор ойынга келген эмес, куучындажарга келген ошкош. Жымырткадан былтыр ла жарылган күртүк нени де куучындап, ононг каткырып ийди:

—Ха, кайкамчылу ла!...

Онон оны эбире тындап турган күртүктердин јилбиркей бергенин көрөлө, мынайда куучындады:

—Байа төрт часта кедери кырланда свиданиеге келетсем, санг башка учурал болгон...

Анайда айдала, бойы оозын јаба тудуп ийди. Ончолорын анайда јилбиркедип алала, ононг, јажытту солун айдарга турган чылап, арткандарынан араай мынайда сурады:

—Слер, байла, Мотькин пихтачты билер болбойоор?...

—Билерис, билерис—деп, арткандары айдышты.

—Башкүн мен чайдын кызыла анда төрт часта туштажаачы болгом... Байа төрт часка келиштире Мотькин пихтачка јууктай учуп келзем, башкүн бистинг ойногон

карагайдын төзинде шляпалу бир неме отуры... Мылтыкту... Көрүнбеске, военный плащ жабынып алтыр... Бойы соокко бош көгөрө тонуп калган. Байла, мени энгирден ле ала сакыган болбой кайтсын... Эмеш ле болзо, тагманы көрбөй калар эдим! Бот, андый неме болгон.

—Көрбөй калган болзон, эмди ойноор бедин!—деп, арткандары улу тынып ийеле, ого жөмөжип айдышты.

—Ко, ко, ко! деп, меге жыдып отурбазын ба!—күртүк оноң ары куучындады.—Мекелеерге турган болзо, үни тен күртүктин үнине түңгей болзо кайдат!

—Бүдүжи сары неме бе?—деп, жүрүминде кандый ла ангчы көргөн, жажы жаанай берген күртүк сурады.

—Эйе. Аракызынын жыдын не деп айдар!—деп, күртүк ачынып турды.—Торт ло бочкодон жытанган неме ошкош!

—Je, айса, ол быжу ла аксак Матпейдин уулы эмтир...—деп, жаанай берген күртүк айтты.—Айдарда, «ко-ко-ко» деп жыдып отуры дедин бе? Хе, хе...

—Тагмага арай ла болзо аттырып алар эдим—деп, жымырткадан былтыр жарылган күртүк айтты.

—Мылтыгынын номыры кандый?—деп, жаанай берген күртүк кангазын азып, катап сурады.

—Та, аярбадым, эки ле оосту неме турган—деп, онызы жандырды.

Ко-ко, ко-ко, ко, ко, ко,

Күлү-күлү, лү, лү, лү!—деп, күртүктердин оркестри ойноп ло турды. Омок чырайлу күртүк твист бијелеп, чоокыр жикпелү чүмдү күртүгешти тизелери ажыра мергедеп жатты.

—Je сен ол немеден коркыба—деп, жаанай берген күртүк айтты.—Ол жүрүминде бир де неме атпаган. Айдарда, аксак Матпейдин уулы карагайдын төзинде отуры дедин бе? Отургай ары. Хе, хе. Антиресный ла уулдар...

—Калангы ла немеге аттыртатан кандый андый күртүк

болгон ол?—деп, јаанай берген күртүктин эмегени айтты. —Айла бала-барка эмди ойноор до јерин билбей барган! Ол Мотькин пихгачка онду күртүк ойноор бо?...

—Је карын аттырбаганын јакшы дезен!—деп, эбиреде турган күртүктер айдышты.

Нөкөрлөринин јөмө сөзинен сүүнген күртүк олордон айрылып јадала, айтты:

—Өлтүрткелектин өчинде барып ойноп-ойноп аладым! Анайда айдала, бажы айланганча ла бијеледи.

Кенетийин чибинин бажында каруулда отурган трахомный кызыл көстү күртүк кыйгырды:

—О-ой, уулдар! Кара ла бајырт анчылар клееди!

—Э-э, бүгүн выходной күн туру ине!—деп, јаанай берген ойгор күртүк кангазын јадыктын будагына кагып, айтты. —Је, айса, амыр болбойтон эмтир. Эмди көңдөй лө темирлү немелер көдүрези бери келетен јат! О-о, ко, ко, ко!...

—А-ай, тал-табыжаарды киреледеер!—деп, јаанай берген күртүктин эмегени бијезин эмдиге торт ло токтодып болбой турган күртүктерди адылды. —Калбачев келзе, јалмаштараарды сый адып ийер. Токтогор, токтогор!

Ончолоры бијелебей, токтой бердилер. Јаңыс ла кедендеген күртүк бијелеп, текши чочыдуны керекке албай турды.

—Слерге не, ангылу јакылта керек пе?—деп, ологро јаанай берген күртүктин эмегени арбанды.

—О, б-боже!...—деп, кедендеген күртүк тарынып унчукты.—Выходной до күнде культурно амырап болбозын! Јок, мен мындый јүрүмге чыдажып болбозым!

Онон чоокыр јикпелү күртүгешти колынан туткан бойынча, анчылардан јажынарга, кырланды өрө јүтүрди. Арткандары јажынарга Синюха деп кырдын ары јанына бардылар.

—Коркок тыттын төзинде койонго айттыгар ба, уулдар?—деп, жаанай берген күртүк мендей-шиндей сурады. —Ого айдар керек! Онон башка ол билбес болор!...

Je онын сурагын кемизи де укпай турган. Кажызы ла бойынын тынын алып, тайга сайын таркай бердилер.

Бу ла жуукта тал-табышту, ойын-жыргалду кырланнын үстүнде кенетийин сүрекей тымык боло берди. Жангыс ла жойгоннын будагында отурган эки жоон карган терлеп-бурлап келеткен анчыларды ажыктап отурдылар.

—Г-аа! Андап жүреер бе, уулдар?—деп, каргаанын бирүзи, анчылар жууктап ла келерде, кыйгырды. —А-амыр-р-айтан күнде андабай аа!...Күртүктер мында ба-а-арр!

—Тъфу, сволочь!—чочый берген анчылардын бирүзи токтой түшкен бойынча, мылтыгынын чактырмазын кайра тартты.

—Je, тенек немеле беришпе!—деп, экинчизи токтодып айтты. —Тегине ок-тарынды коротпо.

—А мында күртүктер ойногон эмтир!—деп, үчүнчизи айтты. —Истерин көрзөөр дө, уулдар! Бого тузак салгандый.

—Мында былтыргы ла сегис күртүк ойногон эмтир. Олор сенин тузагыга кирбес эмей. Жалкыгылап калган ине.

Анчылар жүктерин јерге түжүрип, от саларга одын тажыдылар. От тиркирей берерде, анчылардын бирүзи аскыш эдип, котелокко чай кайнадып салды.

Чай кайнаган кийинде ончолоры рюкзактарынан калаш, согоно, консерва чыгаргылап, тала кружкаларына эриндерин өртөдө-өртөдө чай ичтилер.

—Азыйгы жылдарда мында ан-куш не аайлу болгон!—деп, тойып калган анчылардын бирүзи, өлөнгө фуфайказын төжөп, айтты. —Эмди не де јок. Тоолу ла күртүктер

арткан, оны да уулдар удабас үзе аткылап салар...

—Ол до арткан күртүктер бош жалкыгылап калган...— деп, экинчизи унчукты. —Олорды эмди он до күнге кетешсен, адып болбозын.

—Je, уулдар, танма адактар—деп, байа каргааны адарга турган анчы уул айтты. —Ан-куш јокто, нени эде-тен?

Уулдар серенкенин куру кабын јирме беш алтам јерге тургузып алала, кере түжүне ле аткылады. Тууразынан уккан кижии уулдар ан-кушты анаар ла кырып јат деп бодоор эди.

Күн кырларга јабызай берди. Күнбадыштан јаскы серүүн эзин согуп баштады. Танма адып чөкөгөн анчылар рюкзактарын јуунадып, түн киргелекте городко једип аларга мендедилер. Олор ээчијип алала, јаан өзөкти төмөн, былтыргы комургайларды јајырада баскылап, табылу јүргүлөп ијдилер.

Јойгоннын бажында отурган јоон каргаа олорды ээчий узак көрүп отурала, онон уулдарга маказырап кыйгырды:

—Г-аа! Катап келбегер, уулдар-р!!!

КОЙОНОК

—Ол суунын ары жанында
жырааларда бир боро койон журтаган эди, эмди та кайда
болбогой—деп, анчылардын бирүзи айтты.

—Калбачев деп уул келбеген болзо, кайда да барбас—
деп, уулдардын бирүзи каруу берди.—Койоннын эдин ол
коркушту сүүр.

Уулдар анайда куучындажып, шоркырап јаткан кичи-
нек суудан ичип алдылар. Мылтыктарын кол бажына
алгылап, табыш эткилебей, араай алтагылап, ары-бери
ајыктанып клееттилер.

Койу жыраага илинеле, та кемизи де күч барып түшти:

—Көрмөстинг койоны, көк тенгери сени теп! Тьфу!...

—Араай, күрүм!

—Бу слер кандый аайлу улус?—деп, кемизи де
жыраалардын ары јанынан шыркырайт.

Онон бойы ок база бүдүрилип, түкүринип, арбанды:

—Койон до кача берген болбой...

Кенетийин жыраалардын ары јанынан кемизинин де
ачу-корон кыйгызы чөйиле берди:

—О-ой, уулдар, адаар, адаар!

Ончолоры жыраалардын ары учы јаар жүгүрүштилер.
Јажангы јаанап калган јаан акты кечире койон кулагын
кызынып ийеле, кокпонгдодо мантап баратты.

—Мылтыгым от алышпаган ине, тьфу!—деп, койонды ончозынан озо көргөн анчы уул жүрексиреп турды. —Бу ла көрзөм, көрмөс жыраалардын ортозынан чыга конуп келтир!...

Койон бир эмеш мантап барала, алаатыган көстөрүн тазырайтып, отура түшти.

Анчылардын мылтыгы тургуза ла тарый-тарый эки катап күзүреде адып ийди.

—Жо-о, жодомой, жодомой!—деп, койон калактап-сыктап, жолды ажыра секиреле, кобыны керий алды.

—Je, ол койонды эмди бир де жыл бедирезен, таппазын...—деп, уулдар оны ээчий айдышты.—Жанактар, уулдар!

Былыргы сөлөстинг орозынын кырында отурган эмеген сангыскандар койонго килеп, шалырашты:

—Бу жарыктын алдында ол көөркий койонды ла атпаган неме, байла, жок болор...

—Калбачев деп калангы неме ол көөркийди канча катап келип атпады деер!—деп, обоонун үстүндө отурган таан үшкүрди.

—Албаты-жон ачанатый берген, жаман, жаман болор...—деп, эмеген сангыскандар шалырашты.

—Je ол аксак Матпейдин сары уулына не жетпей турган?—деп, жаңы ла кырлангнын үстүнен учуп келген сангыскан олордын куучынына киришти. —Ого не, курсак жетпей турган ба? Амырайтан ла күнде ан-куштарды келип түймедер болды. Байа эртен тура кедери, карагайдын төзінде, көгөрө тонуп калган отурган. Көрөлө, торт каткым келген!

—Бу мындый жакшы, жаскы айас күнде ол торт картошко отургускан болзо, онон ого туза болор эди...

—Je онын анчы ла болоры жок!

—Чындап та, күртүктинг өтөгин коно кетеп отурган

немеден ненин анчызы болотон?

—Оны барып көрөөктөр бө, үүрелер? Матпейдин уулы нени эдип отуры эмеш? Хи, хи!...

Сагыскандар платтарын мендей-шиндей тартынгылап ийеле, сары-корон Саньканы, аксак Матпейдин уулын, көрөргө бардылар.

Аксак Матпейдин уулы десе күртүктөрдү кетеп чөкөйлө, эмди сыгырткыш эдип алган, сымдалар мекелеп, жоон чибилердин ортозында отуру. Ол ары-бери аяктап, каа-жаа чичке үндү сыгырткыжын чөйө тартат:

—Си-и-йу, си-и-йу, си-си!...

үүре сагыскандар чибилерден ыраак жок турган жаан талдын атпак будактарына отургылап алала, ошон ары не болор эмеш деп сакып отурдылар.

—Уксан, уксан!

—Чын ла сымданын үнине түнөй...

—Кижиде неменин китрайы база бар ла...—деп, сагыскандардын бирүзи унчукты.

Кенетийин кайда да арканын ары жанында адып ийген эки мылтыктын ыраак табыжы угулды. Ыраак кобыларга онын табыжы «кух-х!» деп араайын-араайын торгулып калды.

—Көөркий койон база ла анчыларга учураган эмтир—деп, сагыскандар жаңыс үнле айдышты.

—Көөркий аттыртпаган болзо, эмди бери келетен эмтир.

—Көөркийдин база артык барар жери бар эмес...

Сагыскандар мынайда куучындашкылап отурганча, кырланды төмөн түшкөн койу чибилердин ортозынан жалаазы жайылган сымда чыга конды. Ол копчы, опсыркак сагыскандарла куучындашпай, сымданын үни угулган жоон чибилер жаар ууланып барадарда, сагыскандардын бирүзи сымдадан жарамзык үниле сурады:

—Бу мындый мендештү кайда браадын, сымда?

—Сенин керегин жок—деп, сымда оморкоп унчукты. —
Кайда брааткам—ол менин личный керегим...

—Хо-хо—деп, сангыскандар үшкүришти.

—Бүдүнчек көөркийди!—дешти.

—А слердин не керегеер бар?—деп, сымда оморкоды.

—А сени анда аксак Матпейдин уулы сакып отурган
нын сен билеринг бе?—деп, сангыскандар сымдадан бир
уула сурадылар.

Бу ла өйдө чибилердин ортозынан сары Саньканын
чөйө тартып ийген сыгырткыжы угулды:

—Си-ийу, си-и-йу, си-си!

Сымда аланзып, токтой түшти.

—Чын ла, сары Санька ба?—деп сурады.

—Бүтпеске турган болзон, бүтпе—деп, сангыскандар
бир аай жарбынышты.—Бар ла.

—Жалмажынга дроб тийзе, ол тушта бүдеринг..

—Хм...—деп, сымда аланзыды. —Чын ла сымданын
үни ошкош....

—А бис база анайда бодогоны!—деп, сангыскандар ай-
дышты.

—Je ладна, жакшы болзын, сангыскандар!—деп айда-
ла, сымда бура согуп, ойто кырлангнын бажын көстөп уча
берди.

—Je эмди база нени эдеектер, үүрелер?—деп,
сангыскандар кобыны төмөн учкылай берди.

Күн талтүштег кыйа берген, эмди агапш аразын-
да тынду ла неменин үни угулбай барды. Жаскы күнге
жылынып турган аспактар ла кайындар баштарыла арай
жайкагылап турды. Кайда да ыраак жалангдарда кыра
сүрүп жаткан трактордын табыжы угулат. Кыжыла аш-
тап калган чымалылар курларын кезе тартынып ийеле,
жойгондордын төзиле курсак бедреп жүгүргилейт.

Бир де табыш жок. Жаңыс ла өзөктө турган теректердин ортозында бачырткалар табыштанат. Жаскы жылу жердин үстүндө жиргилдин ойноп, эбире турган ар-бүткенди уйкуга бастыртат.

Кенетийин кобынын бажында турган койу аспактардын ортозынан койноктун кожонгы угулды:

Амыр ла жүрген бойымды
Атпас ла неме жок болды.
Тото, тото, тото, то,
Тото, тото, тото, то!
Комургай курсак аш эмес,
Городской уулдар анчы эмес!
Тото, тото, тото, то,
Тото, тото, тото, то!

Анайда комудап кожондойло, койон токтоп калды. Арканын ол жанында анчыларга жаңы ла аттырганын эске алала, токтогон болбой кайтсын. Онон башка ол түжине ле кожондоп жүрер эди. Койонго кожондоорго до жеткер. Же бу мындый жылу, сүүнчилү жаскы күнди көрүп отурала, койон канайып кожондобос! Уккулагай ары! Койон ол кирези жеткер көрбөгөн бө?

Койонго жүрүм база керек. Койонго кожон база керек! Сары Саньканын санаазы эмди күйбүрөп отурган болбой. Сымдаларын кетебей, эмди сынды кырлай өңөлөп клееткен болор...

Керек болзо, өңөлөгөй ары!

Койон ал-санаазын, ачу-коронун чыгара кожондоп, кожондоп ийеле, арканы одыра мантап жүре берди.

Беш ле минуттын бажында бел таштын кийнинен сары Санька араай чыгып келди. Койоннын кожондогон жеринде бир де неме жок болордо, ол колыла жагып ийеле, жерге отура түшти:

—Акыр, чай кайнадып ичер керек. Таң эртеннен ала тамагыма бир де неме тутпаган ошкожым!

Чай кайнадарга жуугында суу жок болордо, Санька жадыктын алдында эмдиге ле кайылбаган карды котелогына тыктайла, агашка илип салды. Плащын јерге јалбайта төжөйлө, тон-өдүгин чечип, чалкойто амырап јатты.

Бийик аяс тенгериде тейлеген айланып турганын узак ајыктап јадала, билдирбес јанынан уйуктап калды.

Күн ыраактагы кырдын ары јанынан көзиле араай имдеп ийеле, ажа берди.

ЭЛИК

Синюханын эдегинде бир куран элик бар болгон. Кыш түшсө ле, ол куран элик Синюхада кыштап аларга, чөлдөрдөн келетен. Жайыла ол чөлдөрдө салган кыраларды отоп, күс келгенде, сула ла буудай жип, семирип алала келетен күлүк болгон. Кыш өдүп, жайдын күндери једип ле келгенде, куран көп кырландарды ажып, түрген сууларды кечип, чөлдөр јаар јүре беретен.

Јаскы јылу энирлерде ол мында, бийик эмес таскылдын бажында турган бөкөн кайыгнын төзинде салган туска келетен. Тусты кандый күнде јийтенин ол јакшы билетен. Онын учун оны кетеген көп анчылар онон туку качан чөкөгилеп калган. Ол андый-мындыј шалыр, кийик эмес, сүрекеј культурный, санаалу элик болгон.

Бөкөн кайыгнын төзине салган тусты ол элик бойынын тургускан расписаниези аайынча жип туратан учун, оны эмдиге бир де анчы кетеп болбогон.

Эмди ол эликтин тыттын будагына кадап салган расписаниези кандый болгонын көрөликтер:

Расписание:

Понедельник — Барып тус јиир. (Ненин учун дезе, выходнойдо андаган анчылар понедельник күн ишке чыгарга, ол ло күн энирде јангылап јат).

Вторник — Келишсе тус жиир, айса калба отоор. Тус
жизе артык.

Среда — Арказын жыжатын күн.

Четверг — Балтырган отоп, сууга киретен күн.

Пятница — Диетический өлөң отойтон күн.

Суббот — Амырайтан күн.

Воскресен — Түжүле маневр эдетен күн.

Бу эликтин өрөги расписаниезин көргөнисте, анчыларла ол ненин учун тушташпай турганы эмди биске јарт. Анчылар оны амырайтан күнде эмезе субботто кетегилеп јат ине. Расписание аайынча анчылар ого кайдан туштайтан! Бот, ол андый сүмелү расписаниеелү элик болгон.

Онын учун кезикте улус расписаниези јок болгонун көрөргө, эмеш ачу болуп јат.

Ту боро Калбак-Таштын јанына калангы Калбачевке аттырган койон расписаниеелү јүргөн болзо, кара көөшкө кирер беде? Эмди расписаниезин кычырып, тал кемирип, сагалдары тарбандап отураар эди. Бот, расписание јоктын кереги ол.

Је, эмди эликтин бойын көрөликтер.

Куран јангы ла туруп алала, тыттын төзинде кадап салган расписаниезине көрди. Арказын тыттын сырак будагына жыжып:

—Тэк... эртен понедельник—деп унчукты.—Хм, хм...

Эликтин бу сөстөрин: «Эртен анчылар тогус часта ишке чыгарга мендегилеп, бүгүн ончозы јүргүлей берген, барып тус жиир керек»—деп ондоор керек.

Анайда айдала, элик энгир киргелекте, бир эмеш ажанып аларга сындарды одыра мендебей одорлоп, тус јаар ууланды. Ол каа-јаада бажын бийик көдүрип, кулактарын элий-селий салып, кара тумчугыла кейди жыткарып тур-

ды.

Бу ла өйдө аксак Матпейдин уулы бөкөн кайыннын төзинде тустагы исти ајыктап турган. Балкашта базылып калган эликтин изин ол сабарыла сыймап көрөлө, тумчугынын бажын тырмап ийди.

—Сақып көрөтөн бө айса јанатан ба?..—деп, ол алаңзыды. Онон ажа берген күнди ээчий көрүп, өзөк төөн түшкен јол јаар ајыктайла, унчукты:

—Алдырбас, түниле де јана бербей!

Бозом түрген кирип келди. Санька калганчы катап таңкылап алала, эскизинен чирип бараткан манакайга кирип, томонокторго тиштетпеске, плащыла бүркенип алды. Је канайып та бүркензе, томоноктор ого амыр бербей турды.

Тууларга, кобыларга ла өзөктөргө бозом түже берди. Күнчыгышта борорып турган кырлардын үстүне та кем де энгир чолмонды күйдүрип ийгендий болды.

Элик туска бир эмештен там ла јууктап келеткен. Је кенетийин онын тумчугына кемнинг де јыды јаба сокты. Алаатыган бойынча элик токтой түшти. Расписание аайынча бүгүн мында кемнинг де јыды јок болор керек болгон.

—Странно...—деп, элик кими ректенеле, мойынын чөйө тудуп, эбире катап ла јытай берди.

«Јыт. Кемнинг де эмес, сары Саньканын јыды. Артык кемнинг де эмес. Айса, јыдын артызып салала, бойы јана берген болор бо?» Элик ичкери база бир канча алтамдар эделе, кенетийин чочыган бойынча токтой түшти.

Манакайда содойып калган Саньканын сомын көрөлө, элик кенетийин јаман үниле бар-јок күчиле багырып ийди. Онон эки-үч ле калыйла, јырааларды јыга табарып, јуугында турган аркага чүрче ле кире конды.

Коркыганы өдө берерде, элик Саньканы јүзүн-јүүр айт-

кылап, Синюханы өрө мендебей жүре берди. Ачынган элик оны не деп айткылабады деер! Карын, сары Саньканын капшай ла жанганы јакшы.

Таң атканча оны тайга-ташла айткылап жүрген эликтин сөстөрүн уккан болзо, ол качан да катап андап келбес эди...

БИР КАТАП ТҮНДЕ

СОПОКТОРДЫҢ СОГУШКАНЫ

Айдын түн болгон. Ажын жуунадып салган күски чөйбөк кыралар ак жаланга кунукчылду саргарыжып, кыштын удабас ла келерин сезип тургандый, көзнөк өткүрө тымык сомдолып жаттылар.

Кадын база нени де сананып, араай кунукчылду шуулайт.

Жаратка жөлөнүп алала, уйуктап турган тымык паромдо от суркурап, Кадыннын ол жанынан паром сакыган улустын чөйө кыйгырганы угулып калат. Деремненин учында идиргенде түниле аш соккон колхозчылардын кожонгы тымык кейде араай шынгырап турды.

Колхозтын жаңы туткан клубында тапчы да, изү де болгон. Түжиле буудай соккон улустар полдо, төжөктөрүнүн үстүндө андангылап, козырыктап жаттылар.

Жабыс таш печкеде изү костор, база уйуктаарга тургандый, өчөмик жарып жатты. Столдын үстүндө турган чайлу жес чөйгөнгө тумчугын салактадып ийеле, уйкузына самаарып, база үргүлөп отурды. Канайтса да, түннин төрт чазына жетире уйуктаарга ого жарабас болгон. Ненин учун десе, түннин төрт часта идиргенде аш согуп турган улустар ажанарга, чай ичерге бого келгилеер...

Жаңыс ла эмдиге уйуктабай, оморкожып турган неме-

лер—ол таш печкени эбире кургадынып турган сопоктор болгон. Сопоктор печкени эбире ончозы жергелей тургулап алала, анекдоттор айдыжып, жүзүн-жүүр улустар, жадын-жүрүмде болгон учуралдар керегинде узак модорложып турдылар.

Черүденг келген сопоктор дезе ончозынын алдына түптүс жергелей тургулап алала, кажы ороондо жүргенин, кайда службазы болгонын эске алынгылайт:

—Качан мен Германияда болорымда...—деп, бир уур кирзовый сопок печкеге кончыла жолонип алала, куучындап турды.—Бијени база бергем ле!

Арткан сопоктор ончозы оны тыгдап турдылар. Кюнху Микиткенин оозы ачык тере сопогы печкенин үстүнен кончын салактадып алала, кирзовый сопоктын эрмегин тыгдап, ичинде чала күйүнип жатты.

Черүденг келген сопоктордын алдына түшпеске, бригадир Киреевтин сопогы талтайып ийеле, кирлү чуузын ийини ажыра салынып алган турды.

Сопоктордын энг ле јобожы—ол Јаманјыктын јантык сопокторы болгон. Олордын јамачызынан өскө, мактанар немези јок учун, олор сопоктордын энг ле учында, куучында да киришпей, сөс тө айтпай, јангыс ла ончозын тыгдап турды.

—Качан мен Том-Тура деп городто жүреримде—деп, механизатор уулдын яловый сопогы унчукты,—нени көрбөдим деп айдар!... Айла городской кыстардын јаражы коркуш, уулдар...

Је мен олорды јакшы билбей, кожо жүрбей... Јаш-Тура деп јаан городто до жүрдим. Анда ончо асфальт ине, мындагы балкаштый балкаш анда түжинге де кирбес. Мындагы јердин дезе јангыс кумагына да кычуун канар...

—Чепуха!—деп, бу ла өйдө Каракайдын эски кондеповский сопогы унчукты.—Мен Кош-Агаштан ала Јаш-

Турага жетире Чуйдын трагыла жаантайын мал айдап жүрөтөм. Элебедим де! Эмдиги ле сал жүрүм!

Каракайдын сопогы там ла көөрөп браатканын көрөлө, кенетийин Жаманжыктын жантык сопогы унчукты:

—Же мен колхоз-салкаста ла жүрүп, бош карып калдым. Немец кыстарла да бијелебедим, городской кыстарла да колтукташпадым. Дунька-Санькала ла бијелеп, тумчугым элеп калган ине...

Арткан сопоктор Жаманжыктын жантык үлүш сопогын жангы ла көрдилер. Жантык сопок куучынын айдып божой ло берерде, кирзовый сопок ого бир сурак берди:

—А сен черүде болдын ба?

—Армияга кайдан барайын—ак билеттү инем...

—Айса чортты да билбейтен сопок эмтиринг—деп, арткан яловый сопоктор жангыс үнле айдышты.

Жаманжыктын сопогы удур бир де эрмек айтпады. Же Каракайдын кондеповский сопогы токунабай ла турды.

—Мен качан бир картошказы көп-көп келинле таныжып турарымда...—деп, ол куучынды баштап ла жадарда, бригадир Киреевтин сопогы кизирт этти:

—Же болор, төгүне ле калыраба!

—Немези төгүн, чын!—деп, печкенин үстүнен конюхтын албак оосту сопогы жара киришти. Конюх Микиткенин сопогы ла бригадир Киреевтин сопогы та ненин де учун өштөжип, жаантайын керижип туратандар.

—Октябрьдын байрамы тушта сен меге база жыдыган. Токто ло токто. Мен сеге рядовой сопок эмезим!

—Акыр ла болзын, најым—деп, Киреевтин сопогы кенди. —Мен сеге керипти көргүзерим. Жамылунын сопогын жамандаар деп жүреле, жакшы ла неме көрбөс болдын ба, најы...

Конюхтын сопогы ачынган бойынча, нени де айтпай, бригадирдин сопогынын үстүне келип түшти.

Ончозы тымый бердилер, Јамаңыктын сопогыла
јандажып турган камактор чочыйла, ончозы потпойло
јаар санаа јок калып ийдилер.

Деремнеде пөтүктер кыйгырыжа берерде, сопоктор
ойто ло јергелей тургулап, ишке барарга белен болдылар.
Улустар ойгонып, казанчы келинди мендедип турдылар:

—Капшай, бала, казаныңды ас!

Күн чыгып келерде, сопоктор чыкыражып, колтылда-
жып, мачылдажып, ишке јаңгыс күүндү жүре бердилер.

ӨЛӨ ТАРАКАННЫҢ ЖЫРГАЛДА БОЛГОНЫ

Бу керек ойто ло полевой станда болгон.

Айдын түн турган. Иштен арыган улус ажанып божойло, аяак-казандарын да јуубай, ончозы уйуктай бердилер. Изү болбозын деп, олар туранын эжигин эмеш ачып салала, кемизи јерде јадып, кемизи такталар сайын амырап јаткандар.

Јаан, толу ай көзнөктөн араай карап көрөрдө, столдын үстүнде калаш, чай, мөттинг сыразы, чегенге булгап салган талкан турды. үйде бир де табыш јок, тымык эмтир.

Јаңыс ла өзөктинг суузы тыг шуулап, айга чалыткан ар-бүткен керегинде чүмдү чөрчөгин кожондоп јаткандый болды. Суунын ары јанында карануй, тымык аркада бир неделеге чыгара тыг оорып јаткан үкүнин: «ух-ох-ох!» деп, уур онтогоны угулып турды.

Айдын јарык чырайын јука булуттар бектеп ле ийерде, кенетийин печкенин алдынан сверчоктын үни угулды. Бу таракандардын анғылу вечерге баратан темдеги.

Узак болбоды. Печкенин алдынан, толуктардан таракандар чөйилижип, ончозы стол јаар бардылар. Тактанын алдында јаткан таракандар бүгүн печкенин алдында

јаткан таракандарга айылдап келетен болгон. Онон улам печкенин алдында јуртаган таракандар бойынын ортозында јажытту шүүжеле, айылчы таракандарды јакшы күндүлеер деп јөп чыгаргандар. Андый јыргалга кажы ла тегин таракандарды кычырбай, чыгартулу кара-күрен таракандарды кычыргандар. Столдын үстүнде курсак ончо белен турган.

Кара-күрен таракандар ла тараканнын эмеендери каткырыжып, тарсылдажып, ончозы стол јаар бардылар. Ончолорынын алдынан айылчы таракандар ла јоон кара укту-төстү таракандар бараткан. Арткан тегин таракандар ологго јол јайладып, күлүмзиренижип, мыйрындажып, сагалдарыла булгап турдылар.

Је јыргалды-немени јаан укту-төстү кара таракан башкарып турган. Онын учун ол айылчы таракандарды талканду аяктын јанына отургузала, кыска куучын айтты. Ол тактанын ла печкенин таракандары ортодо азыйдан бери болгон најылыкты темдектеп, куучынын мынайда божотты:

—Таракандар ортозында најылык эзендик болзын! Тактанын күндүлү таракандары, бу курсак бистин ағылу эткен специфический курсагыс болор. Ажаныгар ла!— деп, укту таракан талканду аякка көргүсти.

Арткан таракандар колчабыжа бердилер. Укту тараканнын кажы ла сөзин таракандар колчабыжула уткып турдылар. Онын айткан кичинек ле кокур сөзине арткандары каткырап күүндери јок то болзо, је каткырып турдылар.

Бир канча уткуулду сөстөрдин кийнинде столдо отурган айылчы таракандар талканды јий бердилер. Толукта јуртаган таракандардан чыгартулу келген эки тенек таракан аяктагы сыраны анаар ла јуда бердилер. Печкенин үстүнде јаткан таракандардан чыгартулу келген чичке

сары таракан санаа јоктонг ажанып, канадынын алдына калаштын оодыктарын туйка јажырып отурды.

Бир чечеркек таракан эш немеге јарабас, моко анекдоттор куучындап отурды. Стененин јарыгынан келген таракан: «Эмеген таракандар учун ичеликтер!»—деп, кыйгырып турды.

Ойын-јыргал көндүгө ле берерде, кенетийин чегендү аяактын ары јанынан ачу-корон кыйгы чөйилди:

—Потпойлодон келген чыгартулу таракандар мында бар ба? А не, потпойлонын тараканы таракан эмес пе?

Јыргапјаткан таракандарга кенетийин ујатту боло бергендий болды. Јыргалга потпойлонын таракандарынан бир де таракан кычырылбаган болгон.

Потпойлодон келген таракан талканду аяактын ары јанынан чыгып ла келерде, столдо отурган таракандар оны ајыктай бердилер. Олордын алдында күрен де эмес, кара да эмес, кандый да өнги јок, санг башка өлө таракан болды. Потпойлонын карангуйына онын көзи, байла, сокорып калган болбой, онын учун ол минус 0,5 номерлү очка кийип алган турды.

өлө таракан кычырылбаган да болзо, је ол бойы келген кылыгы учун јыргал белетеген таракандарга айылчылардын алдына коркушту ујатту боло берген. Је эби јок то болзо, печкенин үстүненг келген, бойлорын культурный деп бодоп турган күрен таракандар ого айдышты:

—Отур, отур, көөркий!

Өлө таракан бир карган кара эмеген тараканга коштой отурып ийеле, алча аяакта чегендү талканга кирине ле берди. Карган эмеген таракан оны пенсне очказы өткүре узак ајыктап көрөлө, учында коштой отурган узун сагалду, орто јашту төрөөн тараканга орустап шымыранды:

—Ах, он просто ужасен!...

Өлө таракан дезде, бастыра бойы талкан-тулкан, нени де көрбөй-укпай, ажанып ла жатты. Же таракандар, азыйгы чылап, кокурлашпай да, кожондошпой до, бијелешпей де бардылар. өлө тараканнын көзинче укту-төстү таракандарга кокурлаарга жарабас болгон. Ончозы ажанбай токтой береле, карыла-карыла ажанып жаткан өлө тараканды ајыктап отурдылар.

Учында айылчы таракандар эпјоксынып, ончозы јанарга шыйдынды. Арткан таракандар дезде айылчыларына катап ла күлүмзиренижип, олорды бирден-экиден үйдежип турдылар.

Ай ажарга отура берди. Таракандар дезде толуктары сайын бир де табыштанбай, эпјоксынгылап, јыргалду јерден тарап-таркап турдылар. Бир канча өйдин бажында столдын үстинде бир де таракан артпады.

Сыралу ајактын јанында сок ло јангыс өлө таракан артып калды. Ол очказын јылыйтып салган, бойы јаан эзирик, та кемге де арбанып жатты:

—А не, потпойлонын тараканы таракан эмес пе?

ЧЫЧКАНАКТЫН ГҮРҮМИНЕН

(кичинең повесть)

1 бажалык

Изү печкенин алдында, толукта карарып турган тегерик тежиктин жанында, кичинең боро чычкан күйбүндөп отурды. Эбире карануй да, тымык та болгон. Балкаш печкенин алдында, какпыштын сынык саптарынан башка, эски пыйманын баштары, терелердин керек жок үзүктөри, балкаш аяктын оодыктары ла оноң до өскө көп-көп немелер жаткан.

Кичинең чычканды энези уурдап экелген калаштын оодыгыла эмезе морковь-сорковтын жемтигиле азырап салганда, онызы эски пыйманын тежиктерине кирип ойноорын сүүйтөн.

Чычканын балазы аштаганча ла ойноп алала, эмди уурданып барган энезин сакып отурды. Ол тын арып калган, эмеш уйкузырап, же аштаганынан улам уйазына кирбей отурган. Тежик пыйманын баштары, жымыртканын кабаалары база арып калгандый, тым жаттылар. Көзнөктөн жаан ай туранын полын агарта чалып турды.

Кичинең чычканаң энезин сакып болбой, сверчоктын

кунукчылду үнин тыгдап отурды. Печкенин алдында балалу чычканнан өскө база бир де чычканнын уйазы жок болгон. Кичинек чычкан энезиле экү бу айылга күскиде, баштапкы ла сооктор јерди тонгурып ийерде, келгендер.

Эмди тышкары соок. Ай јаан тегерик јүзиле көзнөктөн көрүп те турза, је тышкары салкындап турган. Кичинек чычкан салкыннын шуулаганын ла ставнялардын калырап турганын тыгдап отурды. Ого коркымчылу болгон.

Је энези эмдиге ле жок. Сверчоктын үни өйди там ла узадып, там ла узадып тургандый. Кичинек чычкан энезинин кийнинен ары барарга сананды, је чычканак тежик пыймалардын јаткан јеринен ары кайда да болбогон, онын учун ол аза береринен коркып отурды. Ол энези керегинде сверчоктон сураарга сананган, је сверчок сок ло јангыскан јуртаарын сүүп, бойынын кожонгынан өскө кемнинг де үнин јаратпайтан болгон. Онын учун ол кичинек чычканнын үнине каруузын берерден болгой, печкенин јарыгында эжигин де ачпады.

Кичинек чычкан сверчоктын эжигинде бир эмеш сананып отурала, ичкери көрди. Ичкери кандый да немелер онын көзине көрүнди, олор ончозы айдын јаркынына јалтыражып тургандар. Ол тактанын алдында турган уй саайтан көнөктөр болгон, је кичинек чычкан олордон јалтанып, јууктаарга барынбады. Онон ары јаан шкап карарат. Ол шкап коркушту бай болгон: онын ичинде бу ла изү печкеге быжырган калаштын оодыктары, кычкылзымак куруттар, чайга собуратан сүттинг каймагы бар. Оны ончозын кичинек чычкан көрбөгөн дө болзо, је энези јанып ла келген сайын ого шкап керегинде көп немелер куучындайтан. Онын энези, байла, ондо болор...

Је ненин учун ол удап јат? Улустар ончозы уйкуда, шкап јабылу эмес, онын энези кайдаар баратан?

Учында кичинек чычкан энезинин кийнинен ары ба-

рарга бек сананып ийеле, печкенин алдынан чыгып келди.

Туранын ичинде коркушту тымык болгон. Жаңыс ла орында, жерде уйуктап жаткан улустардын улаарганы ла терең тынганы каа-жаада угулып турды. Кичинек чычкан эбире жазап көрөргө печкенин оозына жүк ле арайдан кармактанып чыгып келди.

—Тиш-шь, мышь!—деп, печкенин оозында турган квашня кенетийин ого араай унчукты.

Чычканнын балазы коркыган бойынча араай чынгырып ийеле, печкенин оозынан тактанын үсти жаар секирип ийди. Энези оны байрам күндөр сайын ак кулурдын тездезиле де азырап туратан, же тенек чычканак печкенин оозында турган немени тезделү деп торт ондубогон.

Онын ады Чычканак болгон, же кичинек чычканга андый атты карган сверчок берген бе айса энезинин таныш өскө чычкандары берген бе—оны ол билбес.

Чычканак аяк-калбактарга согулып, энезин болушка кычырган. Же карууга бир де үн угулбады. Ол тын кунугып, столдын үстине чыгала, анда турган жаан кринкенин төзинде санааркап отурды. Кринкени эбире бу ла жуукта иштенип божогон теленгир ле агаш калбактар амырап жаттылар.

Чычканак жанарга сананды, же онын ойто баратан жолында квашня турган. Канайдар, нени эдер? Чычканактын коркушту ыйлаар күүни келди, же табыш чыгарарга база коркымчылу болгон.

Ол столдын үстинен түжеле, шкапка жууктап келди. Тенкейип калган шкапта бир де табыш жок. Чычканак төртинчи полканы өрө аяктап, энезин кыйгырып ийерде, каруузына шкап күнкүрей берди.

Чычканак коркыган бойынча жана болды. Онын энези анда база жок болгон. Учучында торт арып-чылап калган Чычканак орыннын жанында отурды.

Чычканак учында чыдажып болбоды. Столдон калаштын кадарын жүктенеле клееткен тараканга жууктап келеле, кортук чичке үниле оноң сурады:

—Слер менин энемди көрдөөр бө, былар? Мен энемди таппай калгам.

Таракан жүгин јерге түжүреле, узун сагалыла терин арланып, каруузына унчукты:

—А бу сенин энен кече ле аа јок калаш апарган јок беди! Бүгүн база келген бе? Уйат-сайат јок танмалар уурданып та билбес!—Таракан жүгин ойто жүктенеле, оноң ары арбанды.—Калак, калаштын оодыгы божоголокто, база бир катап барып келедим, кудай. Оноң башка, байрамга јетире буудайдын калажы болбос дежет. Калак, калак, капшай барадым!

Чычканак торт чөкөнөлө, көстөрин јумуп, ойто бурылды. Ол орыннын алдына кирип ле келерде, кенетийин ого кандый да сан башка табыш угулды. Чычканнын жүреги коркыганынан арай ла јарылбады. Је көөркий тегин ле јерге коркыган: орыннын алдында бир де коркушту неме јок. Анда күркүреп турган неме—ол байрамга ачыдып койгон сыралу бочкочок болгонын Чычканак база билбес.

Мында кажы ла алтамда, кажы ла толукта јеткерлер кандый көп! Онын учун кичинек чычкан печкенин алдында бойынын тымык, амыр толугын, ого неден де кару тежик пыймаларынын баштарын эске алынып отурды. Је ойто јанатан аргазы кичинек те јок, онын јолында коркушту квашня турган.

Је эн ле коркушту јеткерди эмдиге көргөлөк. Коркушту јеткер, ол јерде уйуктап јаткан улуска жууктап келерде, табарган.

Уйуктап јаткан эр улустын терлеп калган будына учазын изидип јаткан Мый деп әркек киске чычканакты көрөлө, онын үстүне кенетийин чурап келген. Чычкан

ачу-корон чынгырып ийеле, кискенин колы-будына согулып, ого туттурбай, качып чыккан. Казыр Мыйдан айрылала, ол калактаганча орыннын алды жаар мантады. Мый жаба баскалакта, Чычканак потпойлонын оозы жаар, нени де аярбай, бодоп ло чурап ийген.

Потпойло терен де, карануй да болгон. Чычканак картошколордын үстүне келип түжеле, узак ойгө кыймыктанып та болбой жаткан. Онон ондонып келеле, энезин, айылын эске алынып, ачу-корон ыйлай берди. Эркек кiske десе сагалын сыймап, жараш тырмактарыла кыдырадып, потпойлого кирип болбой, ары-бери баскындап турды. Тежиктен кирип албай салала, учында учазын улустын будына изидерге ойто жүре берди.

Чычканак десе онон тынгыда ыйлай берди. Потпойло карануй да, чыкту да болгон..

2 бажалык

Чычканак анайда ыйлап, узак жатты. Ол аштап та, эригип те турган, эбире карануй, чыкту, соок. Чыкту потпойлонын ичинде жыдыган картошколордын ла база та ненин де уур жыды жытанып турды.

Чычканак «потпойлодон канайып чыгайын, калак» деп ыйлап та турза, же онын ойто чыгар аргазы жок эмтир.

Кенетийин онын сыраңгай ла кийин жанында үн угулды:

—Бу мында кемизи ыйлай берди, кудаймай! Кем бу?

Ол айылы жаар брүкпе апарарга келген Камок Казарыч болгон. Ол таарын жерге түжүреле, карануйды шыгалап, база катап сурады:

—Бу мында кем?

—Мен... мен!—деп, Чычканак кортук, чичке үниле удура унчукты.

—А сен кем?

—Мен... Чычканак!

—Сениле не болгон, көөркий?

Чычканак араай өксөп тура, ончозын куучындап берди. Камок Казарыч Чычканакты да, онын энезин де билбес болгон, же ол бойын культуразы бийик Камок деп бодоп турган учун мынайда эрмектенди:

—Э, чалда! Бу сен Чычканак турун не! Мен сени канайып таныбадым, кудаймай?.. А калганчы өйдө сен энегле экү кайда жаткан эдин, экем?—деп, Камок Казарыч Чычканактын ада-энези бар ба, жок по деп билерге сурады.

—Пе... печкенин алдында...—деп, Чычканак унчукты.

—Je, je, ыйлаба, кожо баралык—деп, Камок Казарыч Чычканакты колынан алала, једине берди. (Ненин учун дезе печкенин алдында јаткан чычкандар јаан күндүлү болгон).

—Энен кайда барган?—деп, Камок Казарыч кичинек чычканды айылы јаар јединип браадала, үзүти јок сурап турды.

—Би... билбезим!..

—Байла, аза берген күлүк болбой кайдарын, а?—деп, Камок Казарыч кичинек чычканды јелбер кабактарынын алдынан соок көстөриле ајыктап клеетти.—Андый болбой кайдар, а?

—Эйе... эйе!..—деп өкпөзиреп, Чычканак каруузын берип турды.

—Je алдырбас... Бистин айылга конуп аларын. Бүгүн менин айылыма айылчы келген, онын учун брүкпеге келдим ине. Онон башка, мында сен не болор эдин? Алдырбас, ыйлаба.

Чычканак Камок Казарычтын кару сөстөрүн угала, токунап, ичинде каран сүүнип клеетти.

Камок Казарычтын айылы потпойлонын эн ле түбинде, карануй толуктын чике ле алдында болгон.

Олор јединишкенче үйге кирип келдилер. Камок Казарычтын эжиги элбек, кыптары кеен, белетеп алган азыктары коркушту көп эмтир. Туранын толугынан тажыган кургак јенгестен эткен дивандар кажы ла кыпта турдылар. Мында амырайтан, уйуктайтан, ажанатан кыптар ончозы башка-башка болгон.

Камок Казарыч экелген брүкпезин толук јаар таштап ийеле, Чычканакты ажанатан кып јаар апарды.

—Сеге ажанар керек, нени јиирин?—деп, Камок Казарыч сурады.

Чычканак дезе мындый бай кыпта качан да јатпаган, кичинек тапчы уйа ла эски пыйманын бажынан өскө јүрүминде ол нени де билбес болгон. Онын бажы тын айланып, куйругын сугар јер таппай, бойы алаатый берди. Онын эби јок кичинек куйругы неге-неге табарып ийбезин деп, ол тын коркып турды.

Је Камок Казарыч оны једингенче ажанатан кыпка кийдирип келди. Чычканактын јүзине аштын ла таныш тату морковьтын јыды јаба сокты.

Јажыл јенгесле јапкан тегерик столдын ары јанында кеен, чичке сагалду, јылтыр боро куйрукту, кап-кара көстү суунын Күжүли отурды.

Камок Казарыч алаатый берген Чычканакты столго јединип экелеле, Күжүлле таныштырды.

—Бу атту-чуулу чычканнын балазы!—деп айтты.

Күжүл јеп-јенгил өрө турала, куйругыла мерген јаный согуп ийеле, Чычканактын тырлажып турган колынан ала койып, мынайда танышты:

—Суу-талайдын романтиги—Күжүл болорым!..

—Мен... мен Чычканак!—деп, ол чын ла Күжүлдин колынан тудуп јатканына эмдиге бүтпей, ырысту күлүмзиренип унчукты.

Отурган Күжүл састын жыду суузынан да келген болзо, та ненин де учун бойын «суу-талайдын бөрүзи» эмезе «суу-талайдын романтиги» деп аданып турар болгон.

—Меге слерле таныжарга сүрекей јилбилү!—деп, суунын Күжүли унчукты.—Слер менин калганчы калапту походторымды уккан болбойыгар?..

—Уккам...—деп, Чычканак нени де билбезин јажырарга албаданып, эмеш кызара берди.—Энем меге... слер керегинде айткан.

—О! Сүреен, сүреен!—деп, суунын Күжүли сабарын көдүрүп ийеле унчукты.—Отурыгар, отурыгар!..

—Слерге ажанарга брүкпенин бүри керек пе айса эски ботинканын таманы керек пе?—деп, бу ок өйдө күндүчи Камок Казарыч Күжүлден сурап турды.

Суунын Күжүли, бойынын билгирин, санаалузын көргүзерге, јенгеске кайра јадып ийеле, столго кандый курсактар керек, андый курсактар јакып отурды.

—Э-э... меге бир-эки балык, брүкпенин бүри, эски ботинканын таманы керек. А слерге не керек?—деп, кенетийин Күжүл Чычканакка бурылып келеле, сакыбаган јанынан сурады.—Талайларла јүрүп, балык јип үренип калгам. Эмди балыгы јок курсакты торт болуп албай јадым.

—Меге... бир кичинек арба керек...—деп, кичинек Чычканак унчукты.—Эмеш брүкпенин бүри болзо... база да кем јок.

Көөркий Чычканак балыкты да, эски ботинканын таманын да билбес болгон. Ол андый тамзыкту курсакты качан да јибеген учун, билер ле курсактарын јакыды.

Камок Казарыч столго арба, брүкпенин бүрин, эски ботинканын таманын ла онон до өскө јүзүн-јүүр курсактар тургусты. Је экелген курсактын ортозында јангыс ла балыктар јок болгон. «Суу-талайдын романтиги» кене-

тийин тарыска серезиле столды тынг согуп ийеле, орус тилле кыйгырып ийди:

—Терпеть не могу сухопутных! Да, да, любезный!

Күндүчи Камок Казарыч араай тырлажып, айдар сөзи жок болды. Канайдар? Онын таайынын уулы Күжүл көп жылдарга өскө талайларда жаткан, чындап та «суу-талайдын күлүги» болгон... Онын учун Камок Казарыч үни тырлажып, бурузын алынып, араай унчукты:

—Je бис мынайып ла жаткан камоктор эдис... Ачынбазаар...

Камок Казарычтын таайы потпойлонын тегин ле боро камогы болгон, je ол качан яс божоп, жай жангы ла башталып турарда, жиит ле жаражай күжүлге туштаган...

Онон олордон бир бала чыккан. Онызы «суу-талайдын күлүги» ле «суу-талайдын романтиги» болгон...

3 бажалык

Камок Казарыч столго эски ботинканын таманын экелбеген болзо, «суу-талайдын күлүги» онон до артык ачынар эди.

Ол өйлөрдө арба ла брүкпенин кийнинен ары эски ботинканын таманын кемиретени чүмде болгон, онын учун боро Күжүл эмеш токунап, өскө талайларда кандый курсак жигенин, анда кандый курсак барын—ончозын тоолоп отурды.

Чычканак десе ол курсактарды көрөрдөн болгой, адын да укпаган, je андый да болзо, жадын-жүрүмнин аайын жангы ла ондоп баштады. Ол бойын тегин ле боро чычканнын балазы деп айтса, олор оны айылынан чыгара сүрүп ийетени эмди ого сүрекей жарт болгон. Онын учун суунын Күжүлине өткөнүп, ол нени ле жизе, оны жип отурды.

«Талайлардын күлүги» десе бу ок өйдө эски ботинканын

таманын кемирип, сагалын кургак капустанын бүриле арлап отурды. Ажанып божойло, ол кичинек морковьтын суузын ичти.

Онон ончозы амырайтан кыпка бардылар. Камок Казарыч жегестен эткен диванга чалкойто жадала, арыганынан көстөрүн араай жумуп ийди.

«Суу-талайдын күлүги» диванга кайра жадып ийеле, Чычканакка бир канча сурактар берди:

—Слер, Чычканак, орус тилле куучындажып билереер бе?

—Эйе... Орус тилле бе?.. Жок, жок!—Чычканак жер жаар көрди.—Энем мени коштой жаткан орус деремнеге ийерге сананган, же кыш једип келерде, бис барып болбодыс...

—Ачу, онызы ачу... А немецтеп билереер бе, Чычканак?

Јердин үстүнде немец тил бар деп, Чычканак качан да билбеген, онон болгой, онын энези де, јааназы да билбеген.

Чычканак там ла тырлажып, Күжүлдин сурагына нени айдарын торт билбей отурды.

Күжүл көзин тазырайтап ийеле, бир канча артылдууш немец сөстөр айдып ийди.

—Сүреен јакшы тил!..—Чычканак унчукты.

Чынын айтса, Күжүлдин айткан сөстөри ого бир де јарабаган. «Јакшы ла тилди булгап, мынайда не унчугар»—деп, ол ичинде сананып турган. Је культура јогын көргүспесе, Чычканак база унчукты:

—Сүреен јакшы тил!.. Је слер нени айттыгар? Мен андый тилди билбезим ине!

—«Аш ас—баш тас» деп айтканы—Күжүл анайда айдала, онон эмеш та нени де сананып, учында Чычканакка мындый сурак берди:—Чычканак, а слердин энегер кайда?

—Менин энем јок!.. Энем картошко уурдап барала,

ойто... ойто келбеген!—деп, Чычканак токунап болбой турды.

—Эненди мен табарым!—деп, кенетийин Күжүл унчукты.—Эненди таппазам—мен «суу-талайдын күлүги» эмес!..

4 бажалык

Төрт күн өткөн соңында бир катап эниргери Чычканак уйуктап жадарда, Камок Казарычтын балкаш эжигин кем де түргөн, мендештү токулдада берди.

—Анда кем?—деп, Камок Казарыч онтоп-сыктап турала, эжикти ачып ийди. Камок Казарыч кече потпойлодон брүкпе экелип жадарда, онын киндиги чөйилген, онын учун эмди ол эмеш оору болгон.

Эжиктен эки балазын једингенче, суу балтырганнын бүринен эткен чүмдү шляпазын чала кыйын кийип алган таныш эмес дама Күжүл кирип келди.

—Күжүл мында ба?—деп, таныш эмес дама Күжүл эзендешпей де, балдарын једингенче төрдөги кып јаар басты.—Ол ийт кайда?

—Мында—деп, нени де ондобой, Камок Казарыч чала алаатый берди.—Слер кем болорыгар?

—Мен Күжүлдин экинчи алган үйи!—деп, дама Күжүл чынгырып ийеле, кенетийин јенгес диванга көнгөрө јада түжүп, тын ыйлай берди.—Мен ол кирези коркушту эмезим!.. Ол кирелү бай эмезим!..—Онын кийинде колтугынан јолдо өзөтөн тамыр јалбракты чыгарып келеле, көзин түргөн арлай берди.—Суу бар ба? Суу беригер!

Камок Казарыч кузуктын кабаазына капшай ла суу экелип берерде, дама Күжүл түргөн-түргөн ичип ийди.

—Ол ийт кайда?—деп, дама Күжүл өкпөзиреп, база катап сурады.

—Амырайтан кыпта... Ба-таа, не болгон?

—Слерде жыдыган картошко бар эмеш пе?—деп, дама Күжүл көстин жажынан кызарып калган көстөриле Камок Казарыч жаар көрди. Дама Күжүл тынг ачынганда эмеze ыйлаганда, жүрегин токунадып аларга болуп, жыдыган картошко жытап туратан болгон.

Картошканы жытап божойло, дама Күжүл көзинин алдында кызара берген терезин быркырууш өлөгнниг жымжак чечегиле арлап алды.

Онон өрө турала, балдарын, эки арык күжүлдерди, једингенче, амырайтан кып жаар кире конды.

Чычканак ла Камок Казарыч алан кайкап, дама Күжүлдин кийнинен ары көрүп, нени де ондоп болбой турдылар.

Амырайтан кыпта күжүлдер чынгырыжа бердилер. Ки-чинек күжүлдердин кыйгы-кышкызы курч бычакла ку-лакты кезип тургандый болды.

Эмегендү-өбөгөндү Күжүлдердин чынгырыжы онон до тынг болгон.

—Боро Момонды алатан болзон, мен бурулу ба?—деп, дама Күжүл чынгырып турды.—Боро Момон мендий јокту эмес, ичеендү, курсакту... Карын сени сакып отурган болор! Бар, бар! Чык! Таайымнын јуртынан эмди ле чык!

—Камдула кожо канатту эмес бедигер?—деп, «суу-талайдын романтиги» кыйгырып турды.—Камдунын те-рези баалу, менин теремдий эмес... Карын, мени канайып таптын?

Олордын кырышканы коштой кыптагы Камок ло Чыч-канакка јарт эмес болзын деп, учы-учында олоp орустап кериче бердилер:

—Да, да, да!—деп, дама Күжүл чынгырып турды.—Я нашла мужа со всеми удобствами!.. Да!..'

—А мне чихать на все!—деп, «суу-талайдын романти-ги» кыйгырып турды.

Јук ле орой түнде дама Күжүл ыйлаганча, эки балазын јединип алала, суунын јарады јаар јангыскан јуртаарга ойто јана берди.

5 бажалык

Дама Күжүл јана берген кийинде «суу-талайдын романтиги» Чычканакка база бир канча сурактар берген.

Эңирде «суу-талайдын романтиги» бар-јок курсакты ончозын јип алала, тынг кегирип, Чычканактан сурады:

—Чычканак, слердин уйагар јаан ба?..

—Јаан эмес ле... Он чычкан бадар ла...

—Хм... Је тынг да јаан эмес эмтир...

—А уйабысты не сурап јадыгар, былар?—деп, Чычканак Күжүлден удур сурады.

—Мен сенинг энеңди бедиреп барарга турум!..—деп, Күжүл айтты.

—Айса мен кожо барадым!—деп, Чычканак токунабай чыкты.

—Сен кискеден коркыбазың ба?

—Јок, јок! Мен бого јетире јангыскан келгемде, эмди экү барзабыс, киске бойы коркыыр!

Чычканак секирип, алақандарыла соғунып, столды эбиреде јүгүрип турды. «Суу-талайдын күлүги» кату саламнан кылыш-јыда јазап алала, јалмажына јаба тагынала, айтты:

—Киске табарза, эки көзин ойо сайарыс!

Камок Казарыч Чычканак ла Күжүлге јолго јиир курсак јазайла, Чычканактын јардына јүктеп берди. «Суу-талайдын күлүги» дезе салам јыдазыла стенилерди сайып, коркуштанып турды:

—Былтыр кыраның өркөлөриле јуулашканыс санаам кирет...

Күжүл жакшынак тартыжуларын узак эске алынды. Онон кенетийин өрө секирип чыгала, кыйгырып ийди:

—Ичкери! өй жеткен! Түн!

6 бажалык

Чычканак ла Күжүл потпойлонын оозына једип келдилер. Эски кеденнин боркызынан тепкиш буулагылап алала, потпойлодон чыкпай ла, туранын ичин ајыктап көрдилер.

Полдо ол ок улустар уйуктап јаттылар. Орыннын алдында турган бочкого сыра туйукталып, ачурканып, түймөп, мынайда тын арбанып турды:

—Ш-ш... Шайтандар!

—Эх, бир-эки кружка сыра ичкен кижилер!—деп, Күжүл салам јыдазыла бочконын јигин сайгылап турды. Сыралу бочкодон јалтанбаган Күжүлге Чычканак алаң кайкап, бочкого јууктап болбой до турган.

—Капшай баралыктар, былар!—деп, Чычканак шымыранып, орыннын будына јапшынып, кискени ајыктап таппады. Ай чалыганынан улам онын көстөри кылбыгып, кискени көрүп болбой турган. Күжүл бочконын үстүне чыгып көрөлө, билееркеп айтты:

—Арыштын сыразы эмтир. Былтыр адаручынын айылында јадарымда, менин аракыдаш база тын ла болгон... Күрүм айла адарулардын азык мөдинен туйка сыра ачиткан ине...

—Энем, байла, эмди үйде болор—деп, Чычканак кунугып, печкенин алдынан көзүн албай, унчукты.—Эмди сакып турган болор. Је печкенин оозында база бир мындый коркушту неме бар...

Кенетийин јеткер боло берди. Мый деп киске олордын кийин јанынан өңөлөп келген бойынча, Чычканакты јаба

базып алды. Чычканак чичкечек үниле чаңгырып, калак-тай берди.

—Je Күжүлдин салам жыдазы эмес болгон болзо, Чычканак мында божоор эди. «Суу-талайдын күлүги» Мыйды кийин жанынан жыдазыла кадап ийди.

—Jo-ou!—деп, Мый кыйгырала, Чычканакты ычкынып, бойы бура соқты. Чычканак калактаганча печкенин алдына кире конды.

Тартыжу баштала берди.

—База ла бир алтазан, өкпө-буурынды өткүрө сайарым!—деп, Күжүл салам жыдазыла жаңып, тын кыйгырып, же бойы каранынан печкенин алды жаар тескерлеп клеетти.

Киске Мый көзин жалтырадып, сагалын араай сыймай согуп ийеле, женин шыманып алала, айтты:

—Je, je, көп жыдыба, уул! Сендий немелерди база көргөм лө.

—Айткылаш жогынан!—деп, Күжүл ачынып чыгала, кыйгырып ийди.—Мен бойымды айткыладарга кемге де бербезим. Сен билерин бе, жок по, мен кем?

—А-а, сендий жыдымарларды билерим!—деп, Мый «суу-талайдын романтигин» печкенин алды жаар там ла кыстап, там ла кыстап клеетти. Күжүл жымырткалардын кабаазына эмезе сынык калбактардын сабына илинип, арай ла жыгылбай клеетти.

—Бери не келген? Сен жокко жакшы жатканыс!—деп, киске Мый ыркыранып клеетти.—Байла, Чычканактын энезин аларга келген болорун. Жүр мынан ары! Мында чычкандар ончозы менин!

Олор экүнинг күчи түнгей болгон. Онын учун олор жаан табыштанып, же тартыжарга бой-бойларынан жалтанып тургандар.

Олордын табыжынан ойгонып келген эр кижиси эмес

болзо, олор оног до артык табыштангылаар эди. Эр кижиге ачынганына чыдашпай салала, жерде жаткан өдүгүн печкенин алды жаар мергедеп ийди.

Өдүктин бажы Мыйдын жалмажына тийген. Ол багырып ийеле, печкенин алдынан чыга конды. Күжүл десе кискенин кийнинен ары талганча ла каткырып алала, Чычканактын айыл-журтын көстөди. Чычканак төжөгинде санаа жок жаткан...

«Суу-талайдын романтиги» салам жыдазыла толыкка кадап ийеле, кыйгырды:

—Менин мактулу жүрүмүм керегинде база бир жакшынак страница бичилип калды!.. Жөнү!

Же Чычканак онын кыйгызын укпаган. Ол жаан шырказынан улам тын оору жаткан.

7 бажалык

Чычканактын энези кей чычкан болгон. Ол төрт күн кайра түндө уурданып барала, капусталу тарелканын ичинде база бир таныш чычканга туштаган. Таныш чычкан эки балалу да болзо, эмеенин, балдарын чүрчө ле ундып ийеле, чычканактын энезин сөстөй берген.

Эмегинен ле балдарынан качып, олор экү түниле ээн тура жаар баргандар. Экелген азыгыла олор эки-үч күн жаткандар, же азык божоп брааткан сайын таныш чычкан жоголып турар боло берген. Төртүнчи күндө десе таныш чычкан жаңы алган үйинин бар-жок курсагын уурдап алала, торт кача берген.

Чычканактын энези ыйлаганча-сыктаганча ойто келген. Же түндө уйазына кирип ле келерде, чүмдү жараш сагалду, чичке, кеен куйрукту, салам жыдалу Күжүл ого удурра баскан бойынча, онын сол колынан ала койып, араай окшоп ийди.

—Жаманымды таштагар, айылыгарга сурак жок келдим—деп, оног араай күлүмзиренип ийди.—Суу-талайдын күлүги Күжүл болорым!—деди.

—Ах, слер Күжүл бе?—деп, келин Чычкан унчукты.—Сүреен жакшы! Талайчы күжүлдер меге сүреен жарап жадылар. Ненин учун, онызын бойым да билбей жадым.

—Меге слерле таныжарга сүрекей жилбилү!—деп, «суу-талайдын күлүги» унчукты.—Слер менин калганчы калапту походым керегинде, байла, уккан болбойыгар?

—Ах, уккам, уккам! Кандый поход, кандый тартыжу! Анайда жангыс ла кискелер согужып жат! А-ах-ах!.. Бу мен не мында турум? Слерге кандый курсак керек?

—А слер төрт күнге чыгара кайда болдыгар, көөркий?—деп, Күжүл культурный сурактар берип турды.—Бис Чычканакла экү үч күн карган Камоктын айылында жатканыс.

—Чычканак үйде бе?—деп, эне чычкан кенетийин өткүн үниле чынгырып ийеле, женес орынга жада түжүп, ыйлай берди.—Кайран балам, кайран балам!..

—Жангыс ла бала азыраган энелер анайда ыйлап жат—деп, Күжүл айдала, эне чычканнын колдорун, төжин сыймап турды.

Эне чычкан оног тын ыйлай берди. Бу ла өйдө чычкандардын табыжына ол эр кижиге экинчи өдүгүн печкенин алды жаар мергедеп ийди:

—Акыр ла болзын, мен слерге эртен жаан чапкы экелип берерим! Ол тушта меге жыргагар!..

Айылдын ээзи олордын табыжын торт угуп болбой салала, учында өрө туруп, карануйда какпыш бедреп, калырай берди. Какпышты жүк ле арайдан таап алала, печкенин алды жаар тынастап жадып жыла берди.

—Ах, бис божодыс, Күжүл!—деп, эне чычкан унчугып ийеле, Күжүлдин колына жапшына берди.

—Э-э, чаалда, бу кичү уулдын табылбай калган сопо-

кторы мында јады ине!..—деп, кенетийин эр кижин унчукты.—Бу баланын өдүгү бого жадып, бош кадып калган туру ине! Ойто жибидип алза, балага кийерге болотон...—деп айдала, печкенин алдынан ойто жылгажактап чыкты.

—Ах, кару Күжүл, бис тирү!—деп, эне чычкан сүйүнгөн бойынча Күжүлдин мойнына ойто ло жапшына берди.

—Уйанг кем жок, Камоктын журтынан жылу ла...—деп, Күжүл айтты.—Кыштап аларга болотон... Же болор, Чычканак оору, оны барып көрөр керек. Кандый ыйлаак чычкан эдин...

Күжүл ле эне чычкан колтуктажып алала, Чычканактын жаткан кыбына кирип келдилер.

8 бажалык

Күжүл айылдын ээзи болуп алган кийинде Чычканактын жүрүмү торт кубула берген.

Оны азийда жаткан кыбынан олор чыгарала, эжикке коштой кичинек уйа казып бердилер. Төжөк эдип эски кеденнин боркызын төжөп бердилер.

Баштапкы күндөрдө олор ончозы жаба ажанып туратан болгон, же калганчы недеде Күжүл Чычканактын энезине мынайда айтты:

—Чычканак оорузынын кийинде торт коомой кылыктуу боло берген. Кичинек немени жажыдарга болбос.

Онон ло бери Чычканак алдынан ажанып, торт ло ундылып калгандый, сок жагыскан жаткан. Күжүл курсак эжелзе, Чычканакка эн ле ас үлү берер болгон, онон калганчы недеде ол до үлүзүн бербей, чек токтодып салды.

Каа-жаада энези ого кайнаткан картошканын терезин Күжүлден туйка экелип беретен, же Чычканак курсактан тын кыйналып тура берди.

Күжүл кереги ле жок немеден улам жаантайын кими-

ректенип, болор ло болбос немеге ачынып турар болды.

—Бу мында бооктыган куруттын сыныгы болгон, оны кандый ачана-кычана жип барды болбогой—деп, ол курутты бойы ла жип салала, кимиренип туратан.—Оны мен кече ичтин оорузын јазарга болуп өнөтийин экелген болгом, а эмди јок... Јок дейдим, јок.

Чычканак тыг санааркап туратан. Онон ло улам ол унчукпас, азыйдагы чылап, ойнобос боло берген. Айылдын ээзи тургузып салган чапкыга ол канча ла катап өнөтийин секирге сананган, је кичинек Чычканакка бойынын кыска жүрүми ачу болгон. Ол анчада ла јаскы өйлөрди көрөргө тыг күүнзеп турган. Ненин учун дезе ол бойынын кыска жүрүминде бир де катап јасты көрбөгөн.

Айылдын ээлери кандый да байрамды байрамдап, Чычканактын коркып жүретен бочкозындагы сыраны да ичип салгандар. Јангы да јылды байрамдап салгандар, је кичинек Чычканактын жүрүми ол ло бойы болгон.

Јаскы күндер там ла јууктаган сайын, Чычканактын жүрүми там ла уурлап турды.

«Јас једип ле келзе, кыранын јаландары јаар жүре берерим»—деп, Чычканак јаантайын сананып жүрер болды.

...Узун кыш түгенип, јаскы јаландар јангы-јангы ла јажарып келерде, Чычканак элбек ле јайым төрөл јаландары јаар жүре берди...

ШООДЫЛГАНДУ КУУЧЫНДАР

КҮРЕШ

Кой өскүрер ферманын заведующийи Жыртай той болуп жаткан эки кып туранын ачык эжигинде турды.

Айдын түн болгон. Жаңгы айылду болгон жииттер карган эмегендердин кожонгын, улустардын куучындарын тындап, эби жок күлүмзиренишип отурдылар. Эзирик улустын табыжына жаңгы тудулган эки кып туранын стенелери силкинишип тургандый болды. Анчада ла бир жаба кадып калган сырсак эмеген, эдип турган күүк чилеп, тактага отура түжүп, печкенинг оозына отура түжүп, кожондоп ло турды:

Төнгөзөк төзи бек эмей,
Төрөгөн күүни күч эмей.
Кайын төзи бек эмей,
Карындаш күүни күч эмей!..

Онын кожонгын эзире берген улустар торт укпаста, ол отурган јеринен секирген бойынча, печкенинг оозына чыгып алала, катап ла күүк чилеп эде берди:

Түлкү бөрким берейин,
Түжүрбегер, үүрелер!
Түнгеј сөзим айдайын,
Ундыбагар, үүрелер!..

Је улустар күүлежип, ол јаар кижи чек бурылбаста,

сырсак эмеген кенетийин тыг кыйгырып ийди:

—Э-эй, Каралдай! Не-е тен кертендеп турун? Сени кижиги билбес пе?.. Э-эй, Каралдай!..

Улустар ол жаар жаңы ла көргөнин сезип ийеле, сырсак эмеген бош чалчый берди.

Эжиктин сырангай ла жанында турган сыралу бочконунг жанында трактористтерге бензин тартып турган Жакшымай отурды. Чөөчөй једишпей калганда, ол койынынан шлангты чыгара тарткан бойынча, бочкодон сыраны бойы ла ичип алат. Онон шлангты бочкодон чыгара тартып, онын учын чебер јалап ийеле, койынына анайда ок чебер сугуп алат.

Эмеш эригип турган Јыртай эдер немезин таппайт. Ол бу колхозко иштеерге келгенинен бери эки ле ай өткөн. Тийижерге таныш кижиги табылбаста, чала калангы Јыртай кайа көрди. Трактористтерге бензин тартаачы Жакшымай бу ла ок өйдө бочкодон сыра соорып јаткан тужы болгон.

—Улус жаңы алышкан, сен, күрүм, аякту да эмес, жүзүн-јүүр шлангту келген адын не-е?..

Жакшымай эриндериле мачылдадып, јоон резина шлангынын учын араай јалайла, койынына чебер сугуп алды:

—Чөөчөй келишпей турганда, не-еле ичейин?—деп, ол Јыртайды эзирик көстөриле ајыктап унчукты.—Ичедеер бе?

—Јок, сендий немеле кожо мен ичпезим...

Је Јыртай чыдажып болбой, јаан тайбак тала кружка чыгарып келди:

—Акыр, кеде тур!.. Јыдымар адаручынынг эткен сыразы кандый аайлу аш, көрөр ошкош... Ады ла сыра болбой кайтсын, а мөди јок... Тьфу, мындый сыраны уй да ичпес!

—Мен бодозом, кем јок ошкош ло...—деп, Жакшымай унчугып отурды.

—Бу сыра ба?.. Сыра мындый болбойтон—деп, Јыртай

шлангтын алдына тайбак кружкасын төртинчи катап то-
зуп жадала арбанды.—Эмеш онду этсе кайдар? Бу кандый
аайлу неме?.. Андый немелерди судтаар керек. Жаандарды
неге де тообой жат!..—деп айдала, Ыртай онон ары кими-
ректенди:—Же эмди «соок» методты көрөлик. Бу методты
Кострома деп городто Штейман деп кижиге тапкан... башка
кижиге... жаңгы ла кабинетте беш... кабинет... жаңгы чыккан
кураандарды эмесе бозуларды соок дворлорго тудар болзо,
чыдамкай болор деп тапкан... Нени де эдип болбозун—
начальник... Начальник айткан болзо—бүдүр... А башкун
жуунда бир тас башту неме мени немаайлу айткылады:
«Улузын эмдиге билбес, дворлорунда көзнөк жок, кураан-
дар чарчап жат»—деп. А кем билер, мен ол «соок методло»
койлорды эзенде де кыштадып аларым...

Калай берген Ыртай тышкары чыкты. Эңир кире бер-
ген эмтир. Чеденнин толугунда кыстар кожондожып,
ары-бери жайканыжып турдылар. Ыраак эмес жийт уул-
дар күчин көргүзүп, күрежет. Оок балдардын ла жаан
улустан каткызы угулат. «Тегеле, тегеле!—деп, оок уул-
чактар күрежип жаткан уулдарды айланыжат.—Курынан
тут! Тегеле!»

...Чеденге жөлөнүп алала, тартыжу көрүп турган тас
башту батпанак кижини Ыртай аяктап турала, кими-
ренди: «Ол ло турган неме ол болор. Акыр, айга-күнге ча-
лыган бажынды балкашту жерге түртүрүп көрөйүн. Мен
сеге тонгон кураан берерим...».

Жалтанбас болорго Ыртай кире конгон бойынча эки
чөөчөй аракыны ичип ийди. Онон буттары тентирилип,
көстөри айрыланып, тас башту кижиге жууктап келди.

—Күрежер күүнеер бар ба, өбөөн?!

Тас башту кижиге ого удур күлүмзиренип көрөлө, онон
кол пладыла магдайын арчып, айтты:

—Бу жажыма жеткенче бир де күрөшпеген кижиге эдим,—

онон токуналу күлүмзиренип ийеле, кошты.—Жиит уулдарла күрежип көрүгөр, мен карган инем.

«Көрзөн, куйругыла булгап турганын. Жок туру, наҗы, сен меге көп жылбындап болбозың»—деп, Жыртай ичинде макатып сананала, онын сол будына тын базып, тийижип келди.

—Коркып турун эмеш пе?..—Жыртай тын каткырып ийеле, онын буттарын јерге онон тын былча басты. Тас башту кижичала тарынып, соок айтты:

—Кижича шоодорго слерге кем де право бербеген.

—Право дейдин бе? А мындый право көрдин бе?—деп, Жыртай кату јудуругын онын сыраңгай ла тумчугынын алдына экелип көргүзеле, өнөтийин онон тын каткыра берди.—Слердин ончогордын тилеер ус, а керек тужында—кедер. Ха, ха!..

—Слерге менен не керек?!

—Күрежер күүним бар. Слерле...

Тас башту кижича колындагы шляпазын чеденнин казыгына иле сокты, пиджагын чечип, чеденге арта салды. Онон штанынын карманында оок чаазындарды пиджагына салып, айтты:

—Мен тиле де айдып билерим, керекти де эдип билерим. Бас бери.

Олор экү кабыжа берди. Тас башту кижинин подтяжкалары чыкыражып турганына Жыртай кыҗырантып, тудар јерин тапшай, онын подтяжказын үзе тартарга албаданды.

—Кийимнен тутпа!..

—Мен сеге «тонгон кураанды» көргүзерим, наҗы!..—деп, Жыртай онын сыраңгай ла јүзине шымыранып турды. Жыртай оны бир кезек айландырып турала, јудуругыла каранынан онын колтугына тын түртүрип ийди. Онызы бир кезек тынып алынбай турала, катап ла күреже

берди. Жыртай оны каранынан ныкып, кезедип турала, учинда јерге јыга базып, чакпыланып турган кижини божотпоско, кејиринен каап алды.

Тас башту кижинин јүзи көгөрө берди. Мандайынан ла тумчугынын бажынан тер чыгып келеле, айдын жаркынына сурқуража берди.

Је күрешти башкарып турган өбөгөн лө уулдар кыйгырыжып чыктылар:

—Анайда јарабас! Кејирден тутпас јанду!..

Бир канча өйдин бажында Жыртай чеденнин толугында кожондожып турган кыстарла эмеш кожондожып ийеле, база бир-эки чөөчөй аракы ичип алала, айылы јаар басты. Калангызы јаанай бергенинен улам, көстөри айрыланып, канча ла катап чедендерге согулып, јуукаларга тужүп јадып, айылына једип алды. Ол көзнөктин алдына эмеш шалбаарып отурала, онон орынга чыкты. Печкенин алдында эдип турган свечоктын үнин тындап, күлүмзиренип јадала, уйуктап калды.

Ұйи тойлу јерден түн ортозында келеле, орынга, тактага согулып, өбөгөнин ойгозып ийди. Жыртай ойгоно бергенине кыјырантып јатты:

—Бу орыннын алдынан нени бедирей бердин?

—А орын кайда-а?—деп, карангудан үйинин наарылгак үни угулды.—А бу орын ба айса не? Ары јат!..

—Аа-ай, соок будын кедери эт!

—А менин будым кайда?—деп, үйи бир эмеш унчукпай јадала, онон үнин катап ла наарылтып сурады. үйи үнин анайда наарылтып турганда, Жыртай кирер јерин таппай туратан.

—Абусе-енаймактан келген кижинине-ебакпырлаган? Жыртай чочыган бойынча, серий берди.

Кем айтты сеге?..

—Је не-е баскындап турун? Јадып амыра. Той тужунда, э-эзирик тушта не болбос...

—Күрежерин күрешкем ле...—деп, Жыртай карануй туранын ичиле ары-бери баскындап турды.—Аймактан келген кижиде кайдан көрөйүн... Э-э, чалда, эмди керек болотон эмтир!

—А бакпырлаган бе-един?

—Же эмеш бакпырлап көргөм лө...

—А акту кижини не-е кыйнаган?

—Аймактан келген кижиде кайдан көрөйүн! Мен оны 2-чи ферманын учетчиги болор деп бодогом ине...— Жыртай тижин кыярадып, токунап болбой турды. Анайып жадып, ол торт уйуктап болбоды. үйи бир эмеш мекелеп турала, уйуктай берди. Печкенин алдында свертктын үни Жыртайга уур санаалар экелип турды. Тойдон жанып жаткан улуска каа-жаада ийттер үрүжип ийет, оноң ойто ло тымык боло берет. Жыртай жаагын тайанып алала, бойын сок ло жагыскан артып калган кижиге бодоп, сананып, узак отурды. Канча ла кирелү сананганда, санаазы ол ок кирези туйукталып, уурлап турат. Айдын тас бажы боочыны ажа ла берерде, Жыртай полевой сумказынан чаазын ла карандаш чыгарып, бурузын алынып, аймактын кижизине письмо бичиди.

Эртен тура ого туштаарынан коркып, письмозын почтоло салып, «ойто жанып барала, кычырзын» деп сананды. Же күндөр өдүп, каруузын экелбей турды. Кажы ла күн Жыртайга шыра ла туйук санаалар экелет, же ол чөкөбөй, каруузын сакып ла турган. Курсак та жип болбой, ол торт шыралай берди.

Деремненин улузы Жыртайга каткырыжып турган учун, ол айылынан торт чыкпас боло берди. Бир неделенин бажында трактористтерге бензин тартаачы Жакшымай оорый берген Жыртайды куру абразына сала ла, жуугындагы больница жаар тартып отурды...

КУДА

Тракторист Мамазар «Заготживсырьёнын» заведующийинин айылында эки болуштоп аракылу отурды. «Заготживсырьёнын» заведующийи, төбөзінде төрт кыл сары чачту Ыпылдаев, жантык столдын ары жанында кыйын жадып алала, мынайда куучындап отурды:

—Эмдиги кыстарга не керек?.. Эмеш санаа, ээлгир кол, эпчил эр кижиге керек. Эпчил эрлү эмеендер эмдиги өйдө көп... Кезик уулдар бийик үредүлү де болзо, кеден штанды арай ла кийбей турар... А кажы бичик билбес улустардын карманында толтыра акча, карды тойу, кайырчагында кийимдү... Же, темдектезе, Капкыраков деп шопир уулды алалык... Ка деген бухпаны да билбес, а карманында толтыра акчалу. Кайын энези ого кызын бербей, не аайлуу кылынган эди, а эмди кайра жадып ийеле, канпеттен өскө неме жибейт деп айдыжат...

Мамазар Ыпылдаевтин куучыны качан токтоорун сакып болбой отурды. Онын кызын кудалап келеле, ол төртинчи час отуруп жат, же Ыпылдаевтин куучыны токтоор кирези жок.

Бир болуштопто аракы божоп калган, эмди олар экин-

чизин ичип баштадылар. Мамазар Жыпылдаевтин кызын төртинчи катап кудалап келип јат, је керектин аайы эмдиге ле јарталгалак. Мамазар јалын алганда, эки шил аракылу ай сайын келип те турза, је Жыпылдаев ол куучынын ого төртинчи айга чыгара куучындап јат. Бүгүн калганчы күн, онын учун узак отуруштан улам Мамазардын ичи оорып та турза, је ол чыдажып, Жыпылдаевтин эрмегин јилбиркек кижии болуп ийеле, тындап ла отурды.

Жыпылдаев аракыны анайда ла ичип ийеле, алакандарыла уужанып, онон ары куучындап јатты:

—Азыйда аракыны мен аяктап ичетен болгом.. Уф-ф! Бош оозы-буурымды өртөп баады... Аракын кем јок, ачу... Куданын аракызы мындый болбоондо! Кејиримди бош кезе тееп баады инее!.. Акыр, мен кажы тужунда токтогон эдим, Мамазар?

—Озогы кудалар тужунда!—деп, Мамазар чыдажып болбой, ары-бери кыймыктанып, ыйлаарган тургандый, каруузын берип јат.

—Э, чындап! Эйе, чын анда токтогон турус не!..—Жыпылдаев эмеш кайра јадып, јакшызынып, көзин јумуп ийеле, онон ары кыгырап браадыры.—Эскиде кудаларды энем айтсын оны!.. Эмдиги куда кандый?.. А эскиде кандый болгон? Канча тажуур аракы, калырашкан казан-айактар, канча мал, уча-сача, белкенчек-салканчак кожо ло келетен... Канча јастык, канча тон... Не аайлу јөөжө!.. А эмди уулдар эки шил аракы алала, эмегендү болорго турар!.. Тпүк!.. Айдарга да ујатту...

Мамазар чала ујалып, тактанын үстүнде јаткан эркек кискенин де көзине чике көрүп албай отурды. Жыпылдаев болуштопто арткан аракыны мендебей, табыланып туруп ичип алала, бойынын эркек кискезине түнгей мыркылдап ла јат.

—А той кандый болгон?!—Жыпылдаев араай кыйгы-

рып ийеле, оноң ойто ло токунап, кайра жадып, көстөрүн јумуп, эскидеги тойлорды эске алына берди.—Тошпойдын тойы тужунда тогус кой сойгондор... Мен ол тушта үч тажуур аракы ичкен эдим. Не аайлу аракы!.. Ол аракы эмди болзо, үч күнге једер эди... А Тозырактын тойы кандый болгон!.. Јети аяк көчө ичеле, јети конок оорыган эдим... Не аайлу көчө!.. Ол көчө эмди болзо... А Тоодыйдын тойы кандый болгон!..

—Тойбо-оң, а Тойбон!—деп, коштой кыптын ачык эжигинен Јыпылдаевтин үйи чөйө унчугып турды.—Бу кечеги уулчак база ла өркөнин чий терезин экелтир, кайдаар эдейин?—Стенеге кадап кой!—деп, Јыпылдаев үйи чаптык эдип ийгенине кыртыштанып кыйгырала, оноң көзин катап ла јумуп ийди.—А Кулаштын кудазы кандый болгон! Не аайлу курсак, не аайлу аракы!.. Белкенчек-салканчагы, кабырга-сабыргазы кожо ло... Иэх! Айдарга да јакшы!..

«Болуштопло бажына туда берип ийген кижиле!—деп, Мамазар ичинде сананып отурды.—Јок. уулдар. Мен мынан ары чыдажып болбос болорым...» Мамамазар кызынып, боромтый берген көстөриле Јыпылдаевтин төрт кыл чачту тас бажын ајыктап отурды. «Бу кайткан кижиле, улустар? Бүгүн түнгей ле неме болбойтон эмтир... Бу качан токтоор?..»

Је Јыпылдаев эмдиге ле токтоголок. Эки болуштоптын түбинде аракыны шыкпарып туруп ичип алала, Јыпылдаев там ла көөрөп чыкты, төбөзінде төрт кыл чачы да атрайып чыкты.

—Не аайлу курсак!.. Не аайлу јөөжө?—деп, ол кыйгырып јатты.

Канча белкенчектерле, тажуурларла, көчөлү аяктарла кожо Мамазар кайдаар да јенил-јенил учуп отургандый. «Он тогуста зарплатаны алала, база бир келбегенче

неме болбос...—деп, ол кандый да өскө кижининг санаазыла сананып отурды.—Ол тушта келзе, төрт шил аракылу келер керек...»

Мамазар Жыпылдаевтин куучынын учына жетире сакып болбой салала, отурган жеринен араай туруп, табыш жок чыгала, жүре берди.

Ару кейге чыгып келеле, ондонып болбой, чеденге жөлөнүп, бир эмеш амыранып алды. Ачык форточкадан Жыпылдаевтин эрмеги эмдиге ле улалганча.

Мамазар женил тынып ийеле. Онон тапчы өткүүл жаар басты. Иткүүлден өдүп жадала, ол удур кирип жаткан кижиге согулып, чочыган бойынча тура түшти. Онын алдында пожарный командада иштеп турган Кадыдаков Егор турды.

Айга-күнге жалтыраган кирзовый сопогында тоозынды Кадыдаков кол пладыла жангый согуп ийеле, онон Мамазарга үстүнөн төмөн тееркеп көрөлө, Жыпылдаевтин эжигинен кире берди. «О-о, жайла, көөркий база эки болуштоп аракылу!—деп, Мамазар онын кийнинен ары көрүп калды.—Жыпылдаевти жангыс ла мен азырап турган эмес, өскө дө улус бар эмтир не!..»

Мамазар кайкаган бойынча, кайа көрди. Ачык форточкадан Жыпылдаевтин эрмеги ол ок кеминде угулып турды:

—Эмдиги кыстарга не керек?.. А эскиде кудалар кандый болгон?.. Канча тажуур аракы, калырашкан казан-айактар!.. А эмдиги уулдар эки ле шил аракы алала, эмеендү болорго турар!.. Тьфу!.. Айдарга да уйатту..

ТҮҮНТИ СУУНЫҢ ТҮЙМЕГЕНИ

Городтын сыраңгай ла жаказында, кичинек оромнын чике ле ортозында, балкашту ойдыкта түүнти суу жатты. Балкашту суу жадын-жүрүмге, ончо ло улуска, ончо ло тындуларга ачынып турган. Ненин учун дезе, тапчы оромдо журтаган чочколордон өскө, ол балкашту түүнти сууга кем де кирбейтен...

Улустар балкашту суудан жескинип, чеденге коштой жаткан чичкечек кургак жолычакла өткилеп браадала, оны каргап туратандар.

—Тпук!.. Балкашту сууга арай ла түшпедим!..

Керек дезе ээчижип алала, суу жаар эжинерге брааткан суугуштын балдары да ого тееркежип, мынайда айткылап брааткандар:

—Бийак-бак! Бак-бийак!..

Балкашту сууга ачу да, коронду да болгон!

Жаштын кийнинде оны эбире база балкашту көп оок суучактар боло бергенде, балкашту суу олордын алдына мактанып та туратан. Изок-буурында ачу-коронун токунадып аларга болуп, ол арткан түүнти оок суучактарга мынайда куучындайтан:

—Je кандый да болзо, мен слерден эмеш јаан инем. Слер мени андый ла неме деп бодобогор, калак... Менин суума, чочкодон болгой, улустар да кирип жүретен!..

Балкашту сууда эки күн кайра эзирик Микита конгон, эмди түүнти суунын оморкоп јаткан немези ол болгон ош-кош.

—Меге эмди ле улус түшпей баады, азыйда андый эмес болгон эмей... Азыйда мен төс оромнон ыраак јок јаткан эмейим...

Арткан оок суучактар күннинг чогына јалтыражып, салкынга түрүлип, күлүмзиренгилеп, түүнти суунын эрмегин ончозын тындап јаттылар.

—Мында провинция!—деп, түүнти суу комудап, салкынга түрүлип, чугулду унчукты.—Төс оромдорго једип алатан аргам бар болзо! Анда цивилизация, анда жүзүн-јүүр улустар, анда музыка!.. Менин музыка сүүрим коркушту!..

Түүнти суу чайбалып табыштанала, јарадынан арай ла ажа конбоды.

—Сыралаптын ла јанында јаткан болзом, канча кижиге меге түшпес эди!.. Ах, ачу, ачу!..

Je төс оромдордо бастыра сыралаптарды туку качан јоголтып салганын ол эмдиге ле билбес болгон.

Бу ла өйдө бастыра бойы балкаш, семис, јоон кара чочко түүнти суунын үстүне келип, анаар ла јада берди. Ол винбазанын јанынан јер түртүп жүреле, онон јаан эзирик келген.

—Шарлатан! Чочко!—деп, түүнти суу чайбалала, чочконын семис, кирлү јаагы орто толкузыла туда берди.

Je чочко түүнти суула көп чечеркешпей, ого киреле, јакшызынып, көзин јумуп ийди. Эзирик чочко коркылдап, база бир эмеш јадала, онон козырыктай берди.

Түүнти суу база эмеш чайбалып, атыланып тура-

ла, оной чочканың семис, кирлү мойынынаг кучактап,
терен үшкүрип ийди:

—Канайдар база?.. Чочко до болзо, бойымнын өбөөним!..

КОЙЛОРДЫҢ КОМУДЫ (фельетоннын ордына)

Чуйдын тоозынду жолы төмөн төрт жүстөнг артык кой Бийск жаар этке барып жатты. өткөн машиналардын тоозынына тумчаланып, туйгактары элеп, сыгандарга сабадып, калактап-сыктап баргылап ла жаттылар. Олор көп суулар кечкен, көп тоолу кайыр боомдор өткөн, же жолдын учы-куйузы эмдиге көрүнбес болды. Олор Кош-Агаштан туй ла бир недеде кайра чыккандар.

Озо баштап олорды чабандар турлудан айдап экеле-ле, жолдын жанында жаан чеденге бектеп койгондор. Эрте тура күн чыгып ла келерде, чеденнин жанына абралары чыкырап, кара сагалду кандый да улус келгендер. Абрада жүзин јунбаган көп оок балдар, карган эмегендер отурган. Койлор до, эчкилер де мындый улусты качан да көрбөгөн. Тилдери де башка болуптыр.

Нени де сескилеп, койлор бирден-бирден өрө тургулап, колхозтын конторазынан колында чаазынду келген кижинин эмегин тындай бергендер. Кенетийин өткүүлдин сыраңай ла жанында турган кастрат кучанын кыйгызы чыкты:

—Ба-а! Јаш-Тура-а барадыс, уулда-ар!

—А-а—дежип, арткан койлор багырыжа бергендер...

Онон бери бир недеде ой өткөн, је койлорго до, эчки-лерге де бу ой бир айдан ажыра болгондый билдирет. Ол ло учы-куйузы јок тоозынду јол ло күнге күйүп, өлөнги кадып калган јаландар. Этке озо барган өскө койлорго оло эмди күйүнижип, ололды каргап бараттылар:

—Күрүмдер биске өлөн дө артырба-ан!

Је алдынан да, кийнинен де барган койлор ончозы эткомбинатка киретенин эм тургуза билбес болгон. Этке бараткандарын оло јүк ле бүгүн түнде уккандар. Кече энирде оло јаан боочынын ары јанында түрген соок суунын јаадында конгондор. Сыгандар јараттан ыраак јок ак јерге байканын тартып ийеле, аттарын одорлодып, от салып ийгендер. Сыганнын балдары ийттериле ойноп, онон бой-бойлорыла ак јаланда күрешкилеп арыла, курсак сурап ыйлашты:

—Тятя-а, эт јиир күүним ба-ар...

Аксак бутту, барбак сагалду карган сыган озо баштап олоарго арбанып турала, онон кызыл чамчалу јиит уолды бойына алдырып, ого мынајда јақыган:

—Ол аксак койды сой. Деремнеге јетсебис ле, «бойы өлгөн» деп акта бичип аларыс. Эткомбинатка ол түней ле јетпес...

Олоордын куучынын сыганнын тилин билетен тыйрык мүүстү куча угала, конуп јаткан койлорго тургуза ла јетирип келген:

—Ээ, этке бараткан эмитирис, уолдар! Аксаганысты сыган јиир, артканысты анда сојор... Беде-е!

Койлор коркыганынан мааражып та болбоды. Кепшенип јаткан койлордын кејирлери јангыс ла кырлас эдип калды. Бир недеде мынан озо «Јаш-Турага барадыс!» деп јарлаган кастрат куча баркырада багыра берди:

—Ба-а! Барар күүним жок, уулда-ар! Мен баштапкы классту куча ийнем! Жаңыс ла калаңы немелер мени брактайла, акталап койгон не-е!..

—Беде-е!—дежип, ого арткандары киледи.

—Не-ме-е?

—Беде-е!

Је сыгандардын арсыл-күрсүл ийттери үргилеп чыгарда, койлор коркыйла, токтоп калдылар. Аксак койдын эдинен јип алган сыгандардын тойу балдары оттын јанында бийележип, тастак карындары кызандажып турды.

Удабайла туулардын тымык сомдорунын ары јанынан јаан толу ай чыгып келди. Койлор јаткан кобыда сүрекеј эрикчелдү болгон. Жаңыс ла түрген суу айдын јаркынына мызылдап, бойынын качан да токтобос кожоңын айдып јадат. Кайда да, аралдын ары јанында, сыгандардын арык аттары бышкырыжат, отторы јарып, каа-јаада машиналар өткүлейт. Телекеј тымык ла амыр. Тенек теке-лер де учы-учында уйуктап калдылар. Баштапкы классту кучага ол түнде Кош-Агаштын учы-куйузы жок элбек чөлдөри түжелген...

Таң јарып ла келерде, сыгандардын камчылары катап ла тарсылдажа берди. Койлор калактажып-сыктажып, боочыны ажала, элбек кобыны төмөн бардылар. Кандый да јаан јуртка озор јууктап келерде, јолдын јаказында јайым отоп јүрген беш кой көрүнди. Озор бу јуртта јаткан кандый да колхозчынын койлоры болгонын этке бараткан койлор билип ийгендер. Беш койды баштаган куча озорго тееркеп көрөлө, этке бараткан койлордон сурады:

—Этке бе-е?

—Эйе-е!—деп, арып калган койлор айдышты.

—Ол керек слерге-е!—деп, тенек куча тееркеди.

Кедендеп ле турарда, кенетийин онын кийнине

сыганның кайыш камчызы келип тийди. Анайып, арткан койлорго кожула бергенин бойы да билбей калды. Жүк ле бир километр јер өдөлө, коштой бараткан койлордон сурады:

—Мен пленде бе-е?

—Эйе-е!—деп, арткан койлор айдышты.—Ол керек сеге-е!

—Беде-е!

Тееркек, тенек башту куча этке баратканын јангы ла ондоды, је онын ойто качып барар кандый да аргазы јок болгон. Этке бараткан койлорды түни-түжиле сыгандар бала-барказыла, казыр ийттериле каруулдап тургандар.

Тал-түш киреде сыгандар кандый да деремнеде токтоп, сойып јиген койына јаандарла керижип туруп, өлгөн эдип акта бичиткилеп алала, анан ары атандылар. Күн кырларга отура берерде, сыгандар койлорды база бир деремненин јанына токтодып ийеле, ол ло аксак койдын терезин сүүртегилеп, темдектеерге бардылар. Оок балдар ла ийттер койлордын јанында арткылап калды. Олордын мындый кылыгын кайкажып, койлор деремнеге бараткан сыгандарды ээчий кунукчылду көргүлеп турарда, сыгандардын тилин билетен кастрат айтты:

—Сыганга ол неме бе-е! Бийскийге јеткенче бир ле кой он актту болор не-е...

Этке бараткан койлор эрик јокто унчугышты:

—Эх-хе-хе-е!

Энгирде сыгандар койлорды јаан кобынын оозына токтодып, сойып јиирге келишкедий кой бедиредилер. Келишкедий де койды эмес, байа түште койларына кожуп алган тееркек кучаны бедреп тургандар. Онон башка, эелери истежип келеле, танып та ийерден маат јок.

Тенек куча онызын сезип ийеле, койлордын ортозына канайып та јажынып турза, је сыгандар оны таап алала,

тыйрык мүүзинен тудала, одузы жаар сүүртей бердилер.

Эртен тура ойто ло тоозынду јол, одоры јок јаландар чөйилди. Узун јолдон улам күчтү де койлор уйдап баштадылар. Койлор там ла арыктап, там ла шыралап, эмди Бийсктин эткомбинадын торт ло райга бодоп баратты. Онойып көп тоолу күндер өткөн...

Майма јурт көрүнип ле келерде, кенетийин баштапкы классту ирик јаш өлөнгө јада түшти. Онын анан ары барар артык күчи јок болгон.

—Је, уулдар, мен госуларството комбижир де болбойтон эмтирим, эт те болбойтон эмтирим. Артык барар аргам јок...

—Ба-а! Баштапкы да классту болзон, бас ла-а!—деп, койлор калактажып, оны јөптөп турдылар. Је койлордын јөбин укпай, Кош-Агаш жаар калганчы катап көрүп, ачимчылу маарап ийеле, кайран кастрат унчукты:

—Је мен бого ло јадып өлөйин...

Онон база нени де айдарга јадала, айдынып болбой, көстөрин тескери көрүп ийеле, өлө берди. Эки сыган ого јаба јортуп келеле, колы-будынан тудала, абразына мергедеп ийдилер.

ЭСКИ ГАРДЕРОБТЫН ИЧИНДЕ

Кандый да бир учреждениенин эски гардеробында мында иштеп турган технический ишчинин желбер кулакту бөрүги жатты. Онын ээзи, ишке ончозынан эрте келген учун, эмди эдер немезин таппай, эмеш эригип, жаан столдын ары жанында кандый да документ кычырып отурды.

Чынын айтса, ол оны кычырып та отурган эмес, а ол бичикти жазаган кижиден кандый-кандый кырмак бедреп отурган. Желбер кулакту бөрүк ээзинин андый кылыгын бойына база алынып алган учун, эмди арткан ишчилердин бөрүктери тогус часта жеткилеп келзе, олорло кырмактажарга аргазын таппай, торт ло энчигип болбой жатты...

Стенеде турган жаан озогы час тогус катап сокты:

—Бум, динь! Бум, динь!..

Гардеробтын эжиги ачимчылу чыкырап, кайра ачыла берди. Кулакту бөрүкти ээчий гардеробко терлеп-бурлап калган бухгалтердин жантык шляпазы жетти. Жантык шляпа желбер кулакту бөрүктин жанында турган кадуга түрген селбектенип ийеле, омок үниле унчукты:

—Айдарда, бүгүн пятница ба?

—Нөкөр шляпа—деп, желбер кулакту бөрүк кыжырантып унчукты.—Слердин сагыжарда иш эмес, жангыс ла пятница...

—А чо?—деп, жантык шляпа айтты.—Баланс жогынан жүрүм де жок... Пятница болзо—пятница, байрам болзо—байрам!

—Нөкөр шляпа!—деп, кулакту бөрүк катап ла кырмак бедиреди.—Слердин мандайыгар ненин учун үлүш?

—Тс-с!—деп, жантык шляпа унчукты.—Мен кече байрамдап жүреле, лаканга түшкөм. Онон байрамга сойотон чочконун балазын сүрүжип, аайы-бажы жок терлегем.

—Ха, частная собственность!—деп, технический ишчинин желбер кулакту бөрүги маказырап каткырды.

Олор онойып онон до ары кырмактажар эди, же бу ла өйдө гардеробтын эжиги катап ла ачыла берди. Ишке келген ишчилердин бөрүктери кадуга жергелей-жергелей табышту селбектенгилеп ийеле, бойлорыла анайда ок табышту эзендеже бердилер. Жангыс ла экинчи инженердин элентизи жеде берген бөрүги эзендешпеди. Онын ээзи башкүн экономический сурак аайынча узун доклад бичиген, эмди эски бөрүктин эзендешпей турганы ол болбой кайтсын...

Бөрүктер кадуга селбектенип алала, жадын-жүрүм керегинде куучындажып, базарда садылган аш-курсактын баазын шүүшкилеп, калганчы өйлөрдө болгон солундарды куучындажып турарда, кенетийин кандый да бир ишчинин түлкү бөрүги унчукты:

—Же, слер алтайлап куучындашсаар, уулдар...

—Национализм!—деп, бу ок өйдө байагы технический ишчинин желбер кулакту бөрүги айтты.

Түлкү бычкак бөрүк коркыган бойынча, чачактарын салактадып, бир де табыш чыгарбай барды. Онон одус

минутка оройтып, главный инженердин јелбер бөрүги ачынганынан атырайып калган келди.

Оны көрөлө, ончозы унчугушпай бардылар...

Гардеробтын ичинде сүрекей тымык боло берди. Керек дезе бир ишчинин тийин терезинен эткен бөрүги чүчкүрип те ийерде, «Су-кадык жүр!» деп, бирүзи де айдышпады. Гардеробтын тыш јанында јангыс ла чаазындардын шылыраган табыжы ла көп тоолу перолордын чыкыраганы угулат.

Кажызы ла «Байла, главный инженер база ла начальнигиле керишкен болбой кайтсын...» деп сананат.

Эн ле учында гардеробко омок-седен јиит ишчинин чүмдү шляпазы јетти. Ол бош кадуга селбектенип ийеле, омок үниле кыйгырды:

—Эзен-амыр ба, карындаштар!

Је каруузына кемизи де унчукпады. Чүмдү шляпа түниле јошкындап, танец-манец бедреп жүрген, эмди ишке оройтып калганынан эмеш кемзинип, база унчукпай барды. Технический ишчинин јелбер кулакту бөрүги главный инженердин бөрүгине кыландап көрөлө, чүмдү шляпага:

—Аморальный јадын-јүрүмдү неме!—деп шыркырады.

—Ненин учун оройтыган?—деп, главный инженердин бөрүги ого атыйланып чыкты. Бойы одус минутка ненин учун оройтыганын кемге де айтпады.

—Поликлиникада болгом, анализ табыштырып жүргем—деп, чүмдү шляпа актанат.

Ончолоры оны арадап келдилер. Чүмдү шляпага олонени айдышпай туру деер! Ончолоры оны: «Сен јалку, терекек, образованиен бийик те болзо, эски бөрүктен ары»—дежип турдылар. Секретарь-машинистка үй кижинин тыртындаган кызыл шляпазы ончо табыштарды өткүре өткүн үниле чынгырып ийди:

—Ол стилияга! Оны месткомнын жуунында шүүжип көрөр керек!

Анайып бөрүктер, шляпалар ла картузтар эски гардеробтын ичинде сүрекей узак керишкилеп, чүмдү шляпаны иштин өйи божогончо арададылар. Чүмдү шляпа учы-учында чыдажып болбой салала, жарбынып, жерге келип түжерде, арткандары табыштарын токтодып, унчугышпай бардылар.

Иш божой берген кийинде, ишчилер бөрүктерин кийгилеп, ончозы жүргүлей берди. Эжиктин жанында турган гардероб нак эмес бөрүктердин кылыгын сананып, ээн кыпта жагыскан эрикчелдү артып калды.

БӨКӨН БУТТУ БӨДНӨ ТАРАТЫНЫҢ САЗЫНДА БОЛГОНЫ

Жакшынак жайгы энгир болгон. Кобыдан ла арканын эдегинен чапкан өлөннин жыды тын жытанат. Бөднөлөр энирги жыргалын токтотпой, тал-табышту кожондожып турдылар. Бөднөлөр бүгүн ончозы омок-жимек болгондор. Ненин учун дезе, бир недеде чыгара ургун жааш жааган кийинде айас, тымык күндер тура берген. Эмди бөднөлөрдүн билинип-билинбей турганы бу болгон.

Эки сырсак келин бөднө бой-бойлорун сөгүжип, мынайда кожондожот:

Батпадын ла батпадын,
Балын батсын тагманын!

Олор ненин учун сөгүжип турганын жагыс ла бөкөн жодолу бир бөднө билип турган. Эки сырсак бөднө бөкөн жодолу бөднөгө санаазын салган болбой кайтсын, онын учун эмди экилезе бадышпай, сөгүжип турганы бу ошкоч. Бөкөн жодолу бөднө Салгандунын сазында эки жыл журтаган, а Салгандунын сазы—ол бөднөлөрдүн төс жери болгон. Салгандудан келген бөднө дежиб, ончолорынын санаазы чыгып турганы бу болды.

Бөднөлөргө коштой журтаган айылдаш талтар база мын-

да ыргалда. Је ол бойын тудунып, көп калырабай, ойын-ыргалды, казан-айакты ла башкарып, тойтындажып турган шалбаа бөднөлөргө мынайда кыйгырып турды:

—Тилин тарт! Тарт, ыдымар!

Бөкөн јодолу бөднө талтарга бойынын кемнен де камаанду эмезин көргүзөргө күчи јеткенче ле албаданып турды. Онын учун ол төгөзөктөрдүн јамылузы болуп турган коркок белдү, јаанай берген бөднөлө мынайда куучындажып отурды:

—Салгандунын оозында мен туй ла эки жыл јаттым. Је мен нени көрбөдим деп айдар!

—Ба-та-зын, ба-та-зын!—деп, сырсак бөднөлөрдүн бирүзи бөкөн јодолу бөднөнү ајыктап, онон көзин торт ло албайт.

—Карчага-сарчага слерге ле коркушту, а ол мениле кожо иштеген—деп, бөкөн јодолу бөднө көөрөп турды.—Бир кезек өйгө ол менин болушчым да болуп иштеген. Бис карчагала кожо нени иштебедис деп айдар...

Бөднөлөр кайкаганынан ончозы јангыс үнле кыйгырыжып чыктылар:

—Ба-та-зын! Ба-та-зын!

—Мен мүркүтле де кожо иштегем!—деп, бөкөн јодолу бөднө көкүген бойынча ажыра айдынып ийди.—Мен... Салгандунын сазында ончозын билерим! Мен...

Бөкөн јодолу бөднө кенетийин туруп, бийик ле деген төгөзөктин үстүнө чыгып келеле, чолтык кыска канадын ичкери јайа тутты:

—Мүркүт ол слерге ле коркушту, а мен... мен—бу ла тушта бөкөн јодолу бөднө тескинип турала, састын јыду суузына келип түшти...

БАЖАЛЫКТАР		
БАЛДАРГА УЧУРЛАЛГАН КУУЧЫНДАР		4
Карган тыт	4	
Тааннын балдары	5	
Жыду чалканчак	8	
Карычак (лирический куучын)	9	
өркө	12	
АР-БҮТКЕН ЛЕ КИЖИ		15
Кире сөс	15	
Күртүктөрдүн ойынга келгени	17	
Койонок	22	
Элик	26	
БИР КАТАП ТҮНДЕ		29
Сопоктордун согушканы	29	
өлө тараканнын жыргалда болгоны	32	
Чычканактын жүрүминен (кичинең повесть)	35	
ШООДЫЛГАНДУ КУУЧЫНДАР		49
Күрөш	49	
Куда	54	
Түүнти суунун түймегени	57	
Койлордун комуды (фельетоннын ордына)	59	
Эски гардеробтын ичинде	63	
Бөкөн бутту бөднө		
Таратынын сазында болгоны	66	

